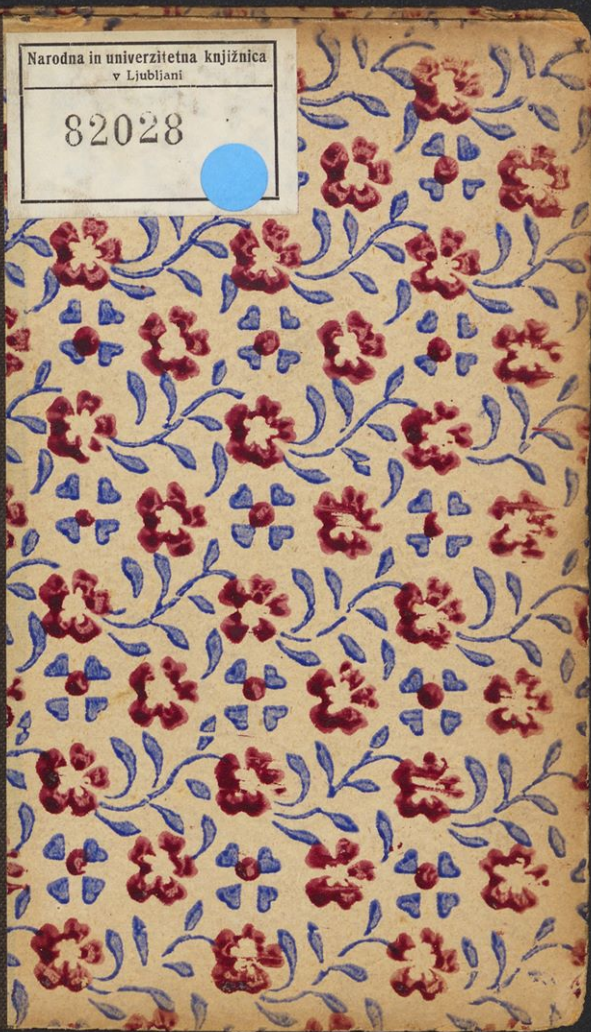
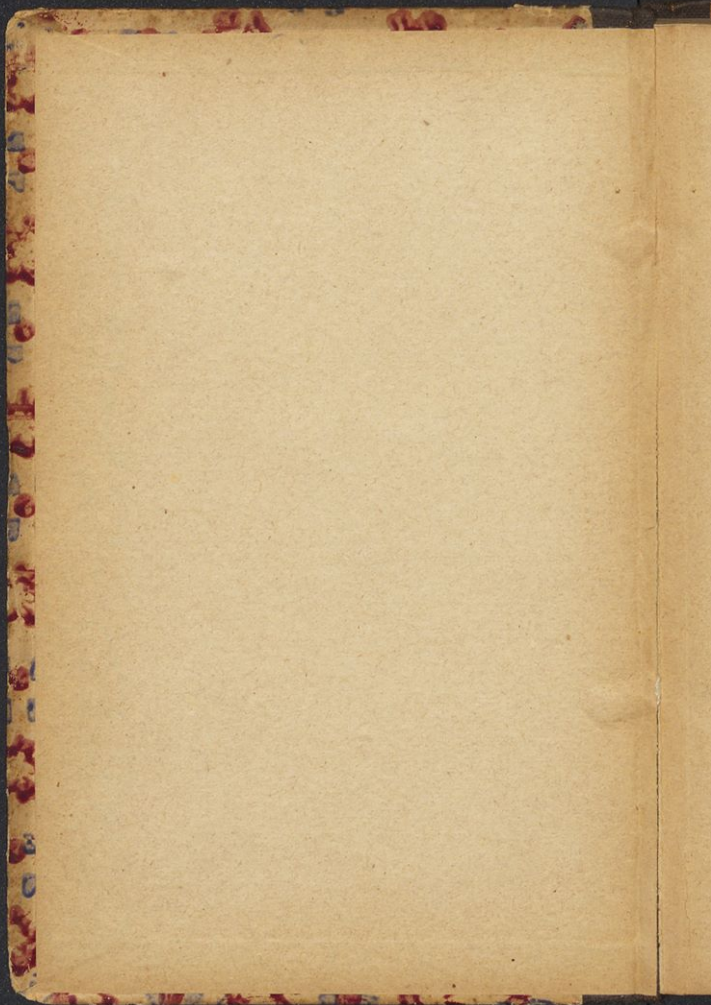

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

82028

P R I R O D O P I S ^K

S KEPAMI
ZA
NÁRODNE ŠOLE.

NASTAVO :
AGUSTICH IMRE.

LÁSTNO DRŮŽBE SVÉTOGA ŠTEVANA.

BUDA-PEŠT.

1878.

82028

82028

31. XII. 1947 / 11896

O V O D.

Povsédi i kame se koli na našoj zemli zglédnemo, zapázimo najživavnejše življenje. Zemla, zrák i voda je puna z jáko razločnimi stvári. Či se v lepom letnom dnévi po poli, ali gder indri, sprehájamo, čüjemo, kak füčkajo i čvrčkajo pernáti pevci po zraki i po vejaj drevaj; vidimo kak lejčejo pisani metüli z korine nã korino, kak šümijo müšice, kak lazijo rošči prek poti, kak mravle paščlivo delajo, včéle méd i vosk beréjo, i kak vesélo po tráví šümi i vrši, tak da bi na vsakoj betvi sedela stvár, štera se svojemi življenji veseli.

Bližávajmo se k potoki. Zvodé kača z blisketéčimi očámi nas zavárala, i žaba, štero smo splodili, šcé z velikimi skákami nam odbežati, notri v čistoj i mrzloj vodi pa se vesélo pregánjajo ribice, štere se hitro k bregi bližajo, či tem nemérnim gostom mále krühšne drobtinice mečemo. Reca pazlivši sem-tam plava, tam na samošnom dvori plodi pes velko vnožino kür; zmožen kokot se na to razserdi i s svojim močnim glásom spokeva, ka se daleč okoli čüje. Včasí njemi odgovárjajo kokotje z najdalešnega mesta.

V bližini začüjemo neprestrano pokanje i na drevi zapásimo delavno žuno; máli dervár neprehenjano klüka s svojim klünastom klüni na dreva stébli. Z ednim zapásimo počasnoga puža, šteri z velikim trüdom svojo hižico za sebov vláči.

Tak se gible na vse stráni, vsepovséd nájdemo življenje, kamakoli se zglédnemo; kertovinjecke nam kážejo ka so ešče pod zemlov neobtrüdni delavci.

Vsaka stvár nas napeláva več i več znati; radi bi zvedli, kak živé, kákša je njéna lastivnost, jeli je nücliva,

ali je škodliva. Što bi mogo poznati vse stvári, štera so po vsej držélaj dalnjega i velikoga sveta? Z etim svetom nas spozna prirodopis.

Za prirodopis se zové ono znanost, poleg štere je mogočno spoznati plemen, toga razločávanje i po rédno razdelenje.

Vse, kaj na sveti živé, je plemen, kakti **stvári, náراسi i kopalinje**.

Stvári májo občútenje, od svoje vole se gibjelo i z jestvinov se hránijo; **náراسi** so brezi občútenja, od svoje vole se nemrejo gibati i z zráka i z zémle se hránijo; **kopalinje** nema život, odzvína se povékša z obsédenjom spodobnimi málimi táli. Po etom razločávajosti se tela nature na tri tále razdelijo: **stvári, nárastvo i kopalinje**.

I. Glávni tao.

Stvári.

1. Rázum i razdeljenje stvári.

Stvári se na dvá šerega razdelijo: k prvomi šeregi se slišijo **hrbetnični**, k drugomi šeregi se slišijo **brezhrbetnični**.

Hrbetnični se pá na **štiri tále** razdelijo. K prvomi táli se slišijo **cecávci**, k drugomi **ftiči**, k trétjemi **vodozemci**, k štrtomi **ribe**.

Brezhrbetnični so zvékšega mále stvári. Tej se túdi na več tále razdelijo.

I. Šereg.

H r b e t n i č n i.

I. RAZDELEK.

1. Rázum i razdeljenje cecávci stvári.

Za cecávce se zovéjo one stvári, štere svoje mláde sami docecávajo. Razdelijo se na edemnájst redü:

- I. red. Četvérorokci.
- II. » Rokokrilci.
- III. » Zgrablivci.
- IV. » Glodari.
- V. » Brezzobci.
- VI. » Turbari.
- VII. » Kopitari.
- VIII. » Preživari.
- IX. » Pajžlari.
- X. » Tuleni.
- XI. » Kitovi.

I. Četvérorokei.

Četvérorokne stvári se po návadi za **opice** imenüjo. Med vsemi stvári so opice človeki po teli najspodobnejši.

Opice ne mo-
gočnotak skro-
titi, ka bi se
človeki tak na-
vadile, kak ni-
štera domača
stvár. Opice ra-
de človeka či-
nejnja nasle-
düvajo. Či se
štoj pred opi-
cov muje i po
tom keljazto
vodo naleče,
opica se tüdi
muj i po etom
se njej očivküp
pikelijo i se
lehko zgrábi.
Opice jáko zná-
jo plezeti.

Najmočnej-
ša i najveksa
opica je **gorila**
(a *gorilla*), ži-
vé na zahod-
nom bregi Afri-
ke. Vidili so
ga v boji, ka
je s pükšinov
cevjov cilo.

Gorila.

Čarni šimpans (*a fekete utancs*) i erjávi orangutang (*a vörös utancs*) sta ménšiva; pri obá ségajo prednje roké pod koleno. Mandril (*a közönséges farkagom*), šteroga je večkrát po menažeriji viditi, je čemérna, nevarna opica s plávimi licami i erdéčim nosom. Ameriknske opice májo dugi rép, šteroga, či je potrebno, okoli vej ovijajo. Opice se v velki logáj v vroči kraji Afrike, Azije i Amerike zdržavajo. V Europi se nájde samo edna mála opica, náj-mre pri gornjem Gibraltari. Opice živéjo od sadü, žita, prosá, kukurce, pa tüdi od bilic ftičov, žüževki i pužov. Po-sebno veliko lübézen májo ti stári k mládim.

II. Rokokrilci.

Rokokrilci so po prostom iméni imenüvani za pirušleke. Pirušleki med prsti trdo, golo mreno májo razpre-streto, štera se do zádnych nog i répa raztégne i za letanje slüži. Te prednji i 5. krátki prstov zádni nog so prosti, žnjimi pirušlek plezi i se obeša, ár má zakrivlene škram-plice. Celi dén spí tak, ka doli obernjenov glavov na zád-njih nogáj visi. Má vnogo plemena.

Te prosti pirušlek (*a közönség denevér*). Po večeráj povrže svojo skrivno mesto, lejče sem-tam i mühe, müšlice lovi. Toje njegova hrána. Na téli teško lazi. Grdo formo má. Lidjé se ga bojijo, ali ne je navaren.

Vampir (*a vámpír*), krvcécaš, je v jüžnoj Amerik domá, tak je velki, kak golob, pa to návado má, ka tém spajéčim lidém i stárim krv scéca i spijé. Po tákšem zro-küvana rana je ne navarna.

III. Zgrablivci.

Zgrablivci se s temi slabejšemi stvári hránijo, štere za volo toga se paščijo zgrabiti. Ete plemen je jáko bogat. Ti imenitnejši so:

1. Pes (*a kutya*). Poznana hižna stvár. On čuva na hižo, varjúje čredo, vláči v Siberiji sani i rejšüvao je v pre-

ninočem vremeni na Bernardinskoj gori v Švájci lidi z snegá.

Vörnost psa k svojemi gospodi je velika i njegova nasledivost je tak gvüšna, ka med jezero lüdi nájde svojga gospoda, pa tüdi njegovo reč dobro pozna. Eden gospod je za volo sküšávanje páske pámeti, od potüvo, ali svojga psa domá nehao. Gda je pét let minolo, te je nezáj prišo i kak se domá zgláso, njegov pes na to z radüvanjom svojemi gospodi bejžo, koga tak dugo let ne vido. Tüdi pozna svojga gospoda prijátele. Njegova vörnost preživé gospodovo smrt, njegova hválnost ne pozábi niedne dobrote, njegovo pretrpljivost vse prenáša i brez példa je njegova pokorščina.

Pes je jáko nüclivi, nájmre pri merkanji hiže. Záto hižne pse ne trbėj zaprávlati.

Psi več plemenov májo. **Hert** (*az agár*), má duge, ténke nogé, voskoga i stišnjenoga zádnjega tela, pa je neznano hitri v bežaji. Za lovenje závcov se nüca. **Lovski pes** (*a kopó*) i **ftičár**, ali **prepeličár** (*a vizsla*) je lovcom, **ovčárski pes** (*a juhász kutya*) pa ovčárom jáko nüclivi. **Mesárski pes** (*a mészáros kutya*), šteri bojéča teléta z lajanjom goni. Ešče so poznani plemeni: **mops** (*a mopszli*) z okroglov glavov, **jazbičár** (*a tacskó, borzeb*) s svojimi krátkimi i zakrivljenimi nogámi i ti náročni psički. Vü Siberiji jeste eden plemen psöv, šteri se v sani prégejo i blágo vozijo i se potovajo žnjimi. V ednom dnévi 15 vör pribížijo i v tom najvékšem zapihi snegá domo nájdejo. Pes nájduže živé do 20 leti.

Ta nücliva stvár je pa človeki s svojim betegom, zbesnenjom, ništerikrát jáko nevarna. Znaménje tomi betegi je: ponáčišenje svojga návadnoga življenja, čemérnost, nagibljene k bežanji, veselje nad mrzlim blágom, spremenjeni glás, velika občütljivost od sveklošče. Či zbeseni pes človeka vgrizne, more se rana zešgati. Psi té beteg náj hitrej dobijo, či njim pomenkáva čista pitna voda i či slabo pokvarjeno hráno dobijo.

2. Máčka (*a macska*). Máčko nájdemo povsédi, gde lidjé bivajo, zvön ti najmrzlejši držel; májo jo za domáčo stvár za odsprávlanja miši i podgani. Máčka svojemi gospodi ne tak nagjena, kak pes, navádi se bole k hiži, kak

lidém. Pokaštigana nešče biti, večkrat se proti postávi tistim, ki jo šče kaštigati, ali se pa celo bráni. V jestvine sránbaj i v kúnjaj je dostakrát oblizliva. Či jo glodamo, predé, i či jo dráždžiš, pihše. Jáko je snajžna, liže se neprehenjanó i se rada na sunci segreva. Z velkov potrpljivostjov čáka na miši i podgane. Jáko je hamična stvár; v hiži, gde stoj spi, jo nevarno držati. Dočáka se jáko veliko starost, od 12 do 18 let.

3. Lisica (*listják — a róka*). Erjávo - erdéčo dlakasto kožo má. Lisica živé v podzemlasti lüknjaj, štere si sáma kopa. Njéna hrána ne samo meso, nego lübi tüdi sladki sád. Nasledüje závce, mláde srne i vse kürečino. Pazlivo okroži dvor, zná se okrásti v küre čnjek i zgrábi edno kokoš za drügov.

4. Vuk (*vučica — a farkas*). Podoben je velkomi ovčárskomi psóvi. Odelen je z reménov-sivov kožov. V velkom gládi človeka tüdi zgrábi. Jáko močna i požrejna stvár. Od ognja, glási gosla se boji. Pripovedávajo, ka ništerikrát goslar, ki je z ruske svatovčine kesno vnoči domo šo, rešo se je li z tem, ka je svojim zgrablivim poslušáncom igro.

Na Nemškom so vuké skoro že ztrebili. Dá dobro kožühvino.

V u k.

5. **Jázbec** (*a borz*). Má ošpičeno glavo, krátke nogé i močne zobé. Po hrbti je sive dlake, na teli na prej je pa čaren. Živé samotno v kmičnom lesovji v lüknjaj, štere si sam skopa. Tü spi po dnévi, i po noči ide lovit mláde závce, miši, žabe i žüžavke. V svojoj lüknji se jáko bráni, gda pošlejo pse jazbičare, naj ga vó gonijo. Njegova koža se nüca za lovske turbe, za prevleko potni škrinjc. Njegovo meso je dobro jesti.

6. **Küna** (*a nyest*). Eta stvár je tak velika, kak máč-ka. Na grli lepo belo lišo má. V kürečnikaj vnogo kvára včini. Kak največ njej mogočno sveta spraviti živáti, to včini. Drágo kožo má.

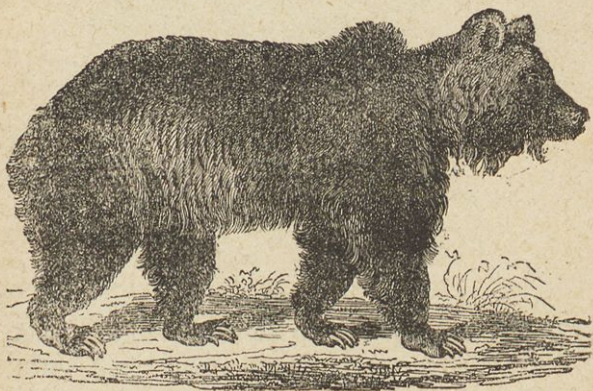
7. **Tor** (*a górény*). Lepo čarno kožo má. Nájráj se z bilicami hráni. Od sé püščávane vonjúje je poznan.

8. **Krt** (*a vakand*). Što nebi pozno küpiče zemlé-krtovinke, štere krt po ograda i trávníkaj zrova. Njegovo rovanje pod zemlov, štero včási jáko daleč ségne, je žmetno delo. Té kopáč, bole oráč, je celo za svoje podzemleno živ-lejnje stvorjen; njegovo valjasto telo, štero je pokrito s čarno - žamatním kožühom i na krátki nogáj počiva, se najbole priprávi za lazenje po zvoranoj lüknji. Prednje nogé so práve lopate za kopanje, kajti so šürke i krátke i májo močne nohéte i špikasti njegov nos ne samo dobro vohalo, nego dober, kak sveder, za oránje. Eta mála stvár je bole nücliva z tém, ka v nogo črvov i žüžavkov zaprávi, koliko kvára zrovanjom zroküje.

9. **Jež** (*a sün*). Hráni se žabami, miši, žüžavkami, pužámi, bilicami, spokáplenom sadü i ešče s kačami. Pri dnévi se zadržáva v zemlinaj lüknjaj, pod grmovjom, ali je pa pod drevešnimi korénami skriti i ide samo po noči na lov. Od svoji protivnikov se tak bráni, ka si glavo i nogé skrije i pri tem bodišče tak našopiri, ka ga njegovi nepri-játeli ne morejo brez ranenja prijéti. V zimi spi.

10. **Medved** (*a medve*). Má špičasto glávo, velike nogé z močnimi škramplami na prsti i hodi po celi podplataj. Človeka li te zgrábi, gda je razdráždžen ali jáko gláden; te se na zádne nogé postávi i obimlje svojga protivnika s prednjimi nogámi i ga zadüši, ár njegova moč je v pred-

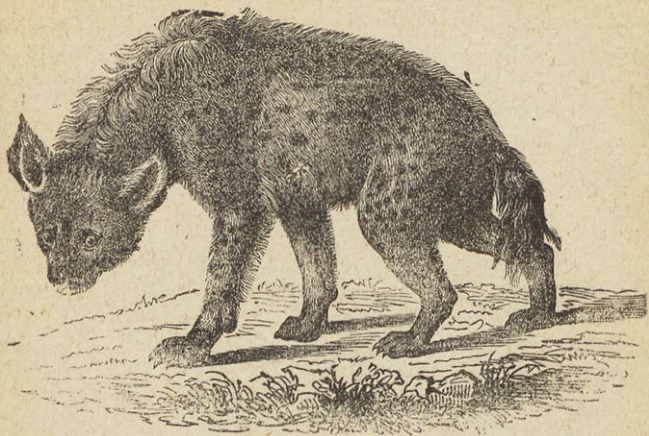
nji tacaj. Navčijo ga plésati na žrjávom žezezi, gde od bo-
lesti žarjave gorzdigáva nogé i to se navádi, sledi na njego-
voga gospoda igranja tüdi pléše. Medved má črnkasto dlako,
tak velki kak edno tele, ešče malo dugši.

Medved.

11. **Tigriš** (*a tigris*). Lepa nájstrašnejša stvár. Je er-
dékasto-erjáv s čarnimi peprečnimi na tégnjenimi lišami,
njegov rép má čarne obročke, gláva okrogla. Ništeri je tak
velki, kak krava. Preveč močna stvár. Jáko je krvločna.
Či je človeče krv za žmaho, te človeka posebno nasledüje.
V Aziji, v zgodnoj Indiji eta stvár je právi žlag. Tam
sojo tákša mesta, gde od tigriša lidjë nemrejo prebivati.
Večkrát naprávijo veliki lov na tigriše.

12. **Oroslan** (*az orozslán*). Kože fárba je erjávore-
ména. Oroslana májo že od starodávnoga vremena za krála
vsej stvári. Veliko glávo okoli obtečé gosta duga griba.
Tak je močen, ka kakšté veliki vol na hrbti odnesé. Pred
njim vujti ne mogočno. Najbiztrejšega konja dojde. Njegova
domovina je Afrika i vroči tao Azije. Groz oviten glás ma
i ga na pol mile začüti.

Hijena.

13. **Hijena** (*a hijena*). Živé v Afriki i jüžnoj Aziji. Vékši psov velikočo má. Kože fárba je pláva. Na hrbti má málo gribo. Jáko parovna stvár. Ešče mrtvece odskopa.

IV. Glodari.

Glodari májo jáko ostre zobé, z šterimi zrnje razglo-
dajo i drevje pregrizéjo. K temi se slišijo etih:

1. **Závec** (*a nyul*). Poznana stvár, s svojov preznanov
bojéčnosťov. Njegova posebnost je to, ka spi z odprtimi očmi.
Či se preveč obvnoži, je škodliv, ár sadik tenko skor-
jo obje.

2. **Veverica** (*a mólus*). Njegova dlaka erdéčasta. Vi-
siko stojéča vüha i šürki šopasti rép má. Veverica jáko
zná pleziti i se skora neprestrano gible. Z veja na veje
skáče. Orehe, lešnjeke i borojčno semen nájráj lübi.

3. **Miš** (*az egér*). Mála, hižna miš s svojim dugim, go-
lim répom, je po vsej zemli razširjena; ona oglühje vse,
gde koli kaj nájde.

4. **Podgan** (*a patkány*) — jáko dosta kvára dela v
kletáj, ár vse pregloda. V sili se ešče proti človeki postávi.

5. **Bober** (*a hód*). V velkoči je srednje velkočemi psovi spodoben. Nájráj se pri vodaj zdržáva. Lepi stan si pocimpra i zozida. Jáko paščliva i pametna stvár. Tak ostre zobé má, ka skoro ta najdebelejša dreva podéra. Bobri v družtvi vküpživéjo i njihov stan se ozdaleč za váraš vidi. V našoj domovini se na reci nájde. Na zádni nogáj plavno kožo má i rép bobrov je šürki i lůškasti, tak kak riba.

6. **Hrček** (*a hörcsög*) ali skriček. Jáko škodliva stvár. Tak velka, kak podgan. Kre šinjeka tri žute liše má. V sili vnogo kvára zroküje. V gobci na vsákom stráni velke mošnjice má, kama silje správla, gda si nosi v svoje stanišče, štero je globoko podzemlov. Proti človeki se bráni.

V. Brezzobci.

K etomi rédi slišajoča stvari so ne jáko glasovitna. Te najimenitneši med njimi je **manjivec** (*a lajhár*). Jáko nemárna stvár. V jůžnoj Ameriki živé na drevji. Njegove nogé májo duge srpaste škrample, s šterimi si veje na drevji poprima. Manjivec jej listje na drevji i tů visi na nogáj na dol obrjeni i v toj legi tůdi spi. Tečas zdreva neodide, dokeč je listje vse ne pojo. Te se na tla liči. Vodo na reci pijé. Od máčke je malo vékši.

VI. Turbari.

Stvari turbari majoči tákšo posebno lastivnost, ka na trbůhi kakti edno gorvrezano turbo májo, ali samo ti k ženskomi spoli slišajoči i či so pretiskávanoj sili, te svoje mláde v eto turbo denejo i ž njimi odbižijo. Tákše stvári z najvékšim brojom sojo v Austráliji, gde se v čredi páséjo. Gda počivajo, te nájráj na zádni nogáj stojijo i se na rép naslánjajo. Jáko daleč znájo skočiti. Dostakrát je viditi, ka ti mládi z turbe materé glavo vōpotisnejo i se tak páséjo. Medtemi stvári je najvékši

Kengeru (*kénguru*), šteroga zádne nogé so jáko duge prednje pa jáko krátke. Má močen, dugi rép, šteri njemi pomága pri skákanji. Kengeru je na ravnici tak hitri, ka

hert daleč za njim ostáne. Tenka siva dlaka kengeruva dá zvrstno kožovino. Tudi njegovo meso je jáko žmajno. Včasí tak na velki zrasté, kak jelen. Ti ovi turbari so dosta ménši.

VII. Kopitari.

1. Konj (*a ló*). Poznana lepa i hasnovitna stvár. Že v najstarejši vremení je bio konj človeki najlúbnejša stvár. Nosi i vosi svojga gospoda, šteromi je jáko podan, spre-vájaga v bój i na lov i pomága njemi pri poloobdelanji. Pokriti je s krátkov, gostov dlakov, na šinjeki nosi gribo, v répi má duge žinje, nogé so visike pa močne i májo kopita, oči so velike i žive, vüsta visiko stojéča i gibliva. Po fárbi razločávamo belce, sivce, erjávce, vrance. Dober konj razmi vsako mignjenje svojga gospoda. Poznavci konjov spoznajo konjsko starost do 15 leta i više po menjávi zob. Konj se včáka, či se lepo ž njim dene, 30 let starosti, Samec se imenüje: žrebec, samica: kobila, mládi: žerbé. S konjom trbej lepo, pazlivo djáti, ne ga trbej jáko rano v mladosti prégati. Na polágenje i čisto držánje pri konji more vsáki vért skrbliivi biti. Najlepši konji so arabski i engliški, najtrpnejši so ruski, vogrski konji. V divjáčini konjov se nájde ešče cela čreda v Ameriki i v Aziji na travnati ravnica.

2. Osel (*a szamár*). Prinas eta stvár jáko zapuščena. Na Španjolskom i Taljanskem so v bogšem stálišči držáni. Od konja je ménši, svetle ali temne sive fárbe s čarnim križom po hrbti, dugimi vühami, i malo šopastim répom. Osla májo návadno za példo, kakti malo pámetnoga, pa ne po pravici. Jáko varno hodi po najlagoješi i nevarnejši potáj. Pri tem pa je zadovolen slabov krmov. Oslíčino mleko je prav vráčlivo i se preporačüje proti nehdie.

3. Mula (*az öszvér*) od konja i osla shája. Za nošenje blága ga nücajo; zná jáko bežati, ali nej tak, kak konj.

4. Zebra (*a zebra*). Jáko lepa stvár. Čarno dlako má i tak da bi v bele pantlike zasükana bila. Zebra je v Afriki domá, se malogda, ali nikoli ne dá vkrotiti.

VIII. Preživari.

Preživari to požreto hráno po cajti nezáj v gobec gorpistijo i znovič zgerzéjo.

Govedo (*a marha*) se po tem svojem kákšosti i starosti za kravo, biká, vola, telico ali teočiča imenüje. Razšürjeno je po celom sveti i že od nigda jáko nücliva domáča stvár. Govedo je velko, pokorna stvár z okroglimi roglámi, zrávnim, šürkóm čelom, šürkóm nosom, z mokrim gebcom s krátkimi, debelimi nogámi. Na vsakoj nogi má dvápajžla, na šteriva stopa.

Govedo dáva človeki vnogi i velki hasek. Dobi od njega meso, mleko, mást, sir, sürutko, nüca se pri vožnji i pri oránji. Z volovski koz se delajo podplati, z krávji i teleči koz pa leder.

2. **Bivol** (*a bival*). Črnkastov dlakov i od vola šürkejše telo majoča stvár. Jáko divja stvár. Gda je v kola na preženi, trbej se ogibati vodé, ár pri največ pripetjaj skoli vréd v vodo odbíži.

3. **Tur** (*a bölény*). V litvanski goščinaj na Ruskom živé v divjem stálišči. Celo, šinjek njemi je z čarnov i gostov dlakov pokrita. Krátki, debeli rogllovje njemi naprej stojijo. Jáko močna i besna stvár.

4. **Koza** (*a kecske*). Zvékšega se za mleka volo drži tá stvár, nájmre od siromákov, ki nemajo peneze kravo küpiti. Kozino mleko je zdravo i tüčno i priporáčano pri prsnom betegi. Z mleka se dela sir. Meso mládi kozic je žmajno. Z kože se dela kordovan i beli leder za lače i rokajice. Koza vogradaj dosta kvára dela, drevji skorjo doli z grzé. Zátó koza more vsigdár privézana biti.

5. **Ovca** (*a juh*). Potrpliva, bedasta ovca ja že najstarejšem vremeni bila človeki nücliva domáča stvár. Po celom sveti je že odomáčena. Ovca mokročó nikak ne trpi, štale moro jáko sühe biti i v gojdno rano, dokeč rosa ne odišla, nej trbej na pašo gnati. Ovca nam dá vuno, meso, lój, kozó za leder, čreva za strüne, blato za gnoj. Ovce vno go féle betega dobijo.

6. **Jelen** (*a szarvas*). Ta naplepša stvár med preživalci.

V logáj se zdržáva. Od krave je malo ménša. Má rogláte roglé, šteri njemi vsako leto odkáplejo i pá zraztého. Mládi rogovje so v začétki mehki i z kožov i dlakov pokriti. Jelenovomeso je žmajno, koža se nūca za rokajice, hlače, zapodlog v postelaj.

Jelen.

7. Srna (*az űsz*). Od koze je malo v  kša. Na dlako i i formo gledoa  je jeleni spodobna. Srne d  jo dobro divj   ino i mehko ko  . Srnj  k m   kr  tke rogl  , šteri njemi kesno v jes  n odk  plejo. M     majno meso. Lovci se dosta tr  diji za srnami.

8. Divja koza (*a zerge*) je spodobna k dom   oj kozi. J  ko bistra stv  r bivajo i na ti najvi  ši pe  inaj. Golo gl  vo m  , visiko stoj   i nos, zgoraj kl  kaste nez  j zavite, gladke rogl  . Divje koze v dru  zb  i   iv  jo ; na pa  i postavljajo str    o, šteri celoj dru  zb  i na zn  nje d  ,   i se k  k  a nevarnost bli  a. M   dobro    tejnj  , deh, vid i sl  h.   e od dale   zap  zi lovca. Lov je j  ko nevarni na to stv  r. Prinas se eta svt  r v Sepe  v  rmegj  vi i na erdelski planinaj zdr   ava.

Divja koza.

9. **Severni jelen** (*a nyargalóc*). V severni kráji země živé najhasnovitnější vsej jelenov, severni jelen, šteri se je

Severni jelen.

odomáco. Samec i samica máta roglé, šteri se dokončajo v mále plošnate lopatice. Že gosta dlaka severnoga jelena, šteri má pod šinjekom tüdi gribo, kaže, ka je za mrzle kraje namenjen. Za one držéle je celo bogastvo. Vse, kaj se dobi od té stvári, se dobro nüca. Dá meso i mleko i koža je za oblek; z roglov se razločna skér dela. Za vožnjo se tüdi nüca, ár ga prégajo pred sani. Pri vse tém je njegov živeš prav siromaški, ár z bradinjom i listjom živé, štera si sam z snegá skopa.

10. Gamila (*a teve*). Tá grda, ali nücliva stvár živé po püščavaj afrikanski i srednje azijatski. Na hrbiti má edno ali dvej püklavi. Eden dén 600 kilogram žméče odnesé na 7 mile. Gda se pa samo na jahanje nüca, eden dén 30 mile dalečine obhodi. Žéjo dugu pretrpi i v sebi vodo dugu čisto obdrži; záto včasí, či ti potniki v ti vroči püščavaj nemrejo vodo nájti, si žitek tak obvarvajo, ka v toj najvékšoj sili

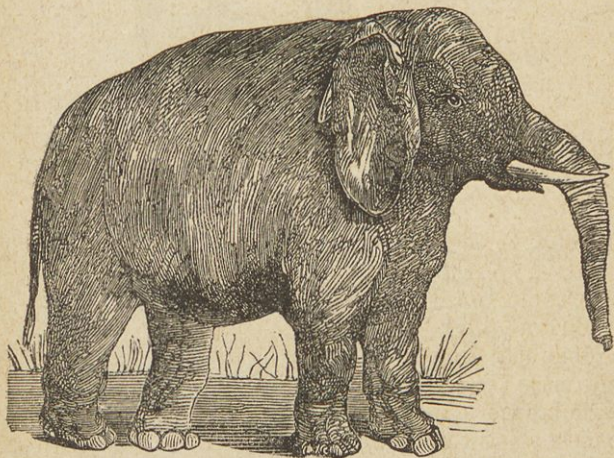

Gamila.

gamilo bujejo i ž njé vodo spijéjo. Na püščavaj gde skoli i z konji ne mogoče hoditi, tam se trštvo z gamilami gordrži. Njéno mleko i meso je za hráno, z dlake pa oblek rédijo.

IX. Pajžlari.

1. **Elefant** (az *elefánt*). Sühe zemlé najvékša stvár. Odnesé 400 kilogram žméče. Njegovo telo krije debela, razpokana kož a sive fárbe brez dlake; velka, debela gláva má šürke vüsta, oči mále, dugi rilec, šteri má na konci nosnic k prsti podoben rogliček, kre dvá kraja z gornji čelüsti má dvá dugiva vöstoječiva kanzobca. Ete kanzobec včási 50 kilogramov teži. Z toga se vsefelé škér napravla. Elefant je jáko čedna stvár. Najimenitnejši tao té stvári je rilec. Té je na vse stráni gibek i premeklivi. Elefant ga zná daleč raztégnoti, pa nezáj skrčiti i zviti. S tém pobéra hráno, céca vodo; s rilom diha, trobi, žnjim zgrábi

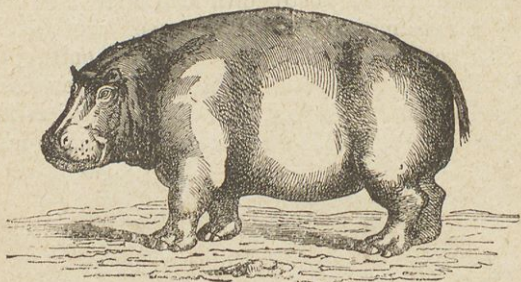
Elefant.

svojga protivnika i ga požené na tla, de ga ešče z močnimi nogámi pokláči. Z onim rogličom zná vsáki list od téla gorpobrati, ali či je okroten, krajcar prijéti, zglaža žátik vövzéti, vozé naréditi i razvézati. Živé v jüžnoj Aziji i v sred-njoj Afriki i se velko starost včáka. 200 let skoro živé. Vstári vremenaj so elefante v boji nücali, zdaj ga za nošenje bremena i za lov nücajo.

2. **Nosorog** (az *orrszarvu*). Ménši je od elefanta. Pokriti je z debelov kožov, štera je razpokana i káže velke gü-

be. Njegovo najhüše orošjë je rog na nosi. Živé v močvarní kraji zgodne Indije i v jüžnoj Afriki.

3. Povodni konj (*a viziló*). Živé kre afrikanski vodaj. Koža je na hrbti i na dvá strána pét centimetre debela i brez dlake, čarne fárbje. Má velko žrelo i strašne zobé ešče čonte razgrzé.

Povodni konj.

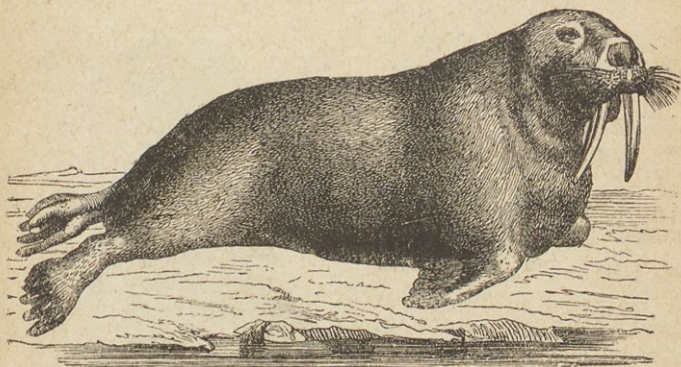
X. Tuleni.

Tulen (*a borjufóka*), ali morski pes, skoro dvá metra dugi, prednje nogé so za plavanje pripravlane, te zádne so pa zrépom vküpzraščene. Valjasto telo je zgostov dlakov pokrito. Gláva je okrogla, na šteroj so vüha ne vidna. Na gobci má duge ščetinjaste bajusi. Morski psi dobro čütenje májo i so jáko pazlivi. Lovijo jih za volo mesá i kože. Za Grönlandce je pač tá stvár jáko imenitna; oni jejo njihovo meso, svetijo si ž njihovov mastjov v dugi zimski nočaj, z čonte si delajo hišno skér, z kit si delajo konce i njihovo kožo nücajo za oblek i odejo. Morski psi se tüdi odomáčijo.

2. Mrož (*a községes rozmár*) je spodoben morskim psom, samo je vglávi malo náčiši. V severnom morji v velikoj vnožini, po sto vküp živéjo. Tela má brez forme. Z gornji čelüsti njemi dvá kanzobeca vöstojita, šteriva sta na 63 centimetre dugiva; s tema zoboma se po lédi na prej pomága. Nevarni je lov na to stvár. Ali záto jáko lovijo.

Njegovo strašno erjevenje se na edno vöro daleč čüje i zazové velko vnožino; od vsej stráni se z vodé čarne gláve

z močnimi kanzobci skažüjejo i lovca rejši samo náгло be-
žanje v ládjo. Vnogokrát lovcom ládjo s kanzobci zdrobi.

Mrož.

XI. Kitovi.

Kit (*a bálna*) je najvéksa stvár na sveti, duga je do 19 meterov i živé v morji. Kitovi so spodobni ribam, ali splučami odühávajo i svoje mláde sami pocecávajo. Njegovo telo má velke prednje plavače i se njemi konča v répno plavačo. Gláva sama je tak velka, ka znáša eden trétji tao vse njegove dugoče. V njegovom gobci má ládja z broďári zadosta prestora, gut je pa tak vosek, ka samo te naj-ménše ribe, rake, pužé zná požérati, štere pa z velikov vno-žinov potrebüje. Mesto zob má v gobci rožene šibice, šteri je po več sto, z tej se delajo »ribje čonte.« Oči nema dosta vékši od volovski oči i njemi na stráni stojijo, gda vüsta odpéra. Vrh gláve na sredi sta dvej lüknji, skoz štere ne-potrebajočo vodo vösprička. Okoli mesa grozovitnoga tela je opásani zdebelim špehom, šteri je z ténkov kožov po-kriti. Eden kit má okoli 30,000 kilogram špeha i 1500 kilogramov ribje čonte. Z špeha se dobi za mázanje i za kühanje mást. Za toga volo kite že od nigda jáko radi lo-vijo, samo ka je to jáko nevarno delo, ár zednim vdárnje-

njom močnoga répa ládjo preobrné. Na sprotoletje skoti mládoga. Zdržáva se v severnom morji.

II. RAZDELEK.

Ftiči.

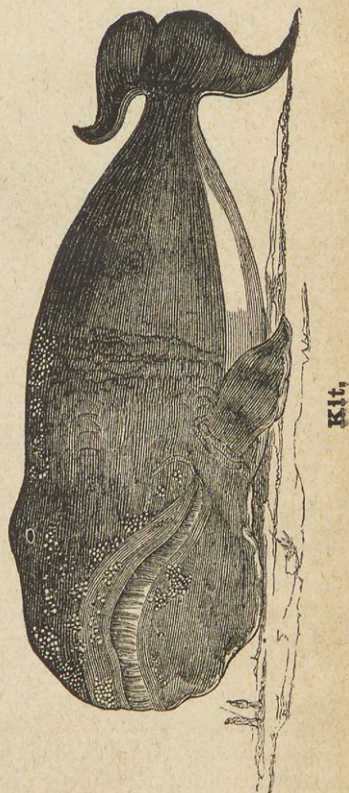
1. Poprek od ftičov.

Ftiči so razločne velikoče. Májo erdéčo, toplo krv i so s pérjom pokriti. V naturi v nogo ftičov jeste, med temi so vnogi nüclivi človeki, drügi za volo lepoga pisanoga pérja ali za popevanja volo se radi držijo.

Struc (*strucz vagy nyarga*) je najvéksi ftič, šteri živé po afrikanski püščavaj. Visiki je okoli 2 i pol metera i teži od 40 do 50 kilogram. Krátka perotnice ne so za letanje, pomágajo njemi pri bežanji. Mála gláva, zgornji šinjek i nogé so gole, ov tao tela je pri samci čarno, pri samici sivo, perotna i répna péra so pa pri obáj lepa bela. Tá péra gospé

za lepoto nosijo. Štruc má samo dvá prsta. Pri bežanji je hitrejši od konja. Hráni se rastlinami, požira tüdi kaménje, zemlo. Štruca jajce pol drügi kilogram teži i je za 24 kókošéči, samo ka je ne tak žmajno. Toga ftiča za jahanje nücajo.

Najménši ftiči so **kolibriji** (*a kolibri*), šteri živéjo v

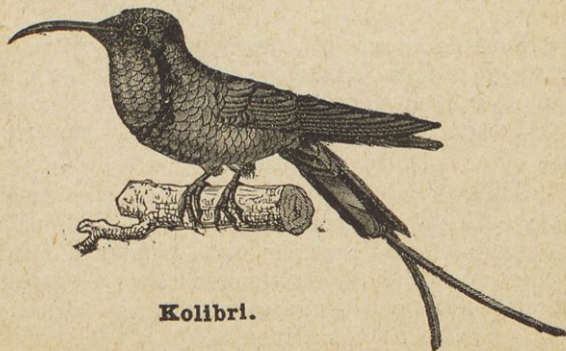

Ameriki. Ništeri so menši od rošča; n jihovo gnezdo je málo, kak pol orehovo lüpinje, jajčica so gombošnice gláve velikosti.

Štruc.

ti nasledüvajoči :

Kolibri.

Imenitnejše v našoj domovini bivajoče ftiče mo spoznávali. Znanci vnogo ftički plemenov poznajo, mi mo od etih samo v dvöma tálomo gučali, kakti 1. od **krotki** i 2. od **divji ftičov**.

2. Krotki ftiči.

Vnogo táksi ftičov jeste, šteri se pri hižaj zdržávajo, hráno od človeka dobijo i na človeka reč poslühšajo. Tej ftiči so človeki na velki hasek. To so ti krotki ftiči i med té se šlišijo

1. **Küri**. Poznana i hasnovitna hižna stvár. Küri teško letijo i se záto malogda s tla vzdignejo. Na glávi je krátko, na šinjeki, hrbti i prsi pa več i se tüdi pokrivalno pérje imenüje, ár so ž njim živáti največ pokrite. Samci so náčišega pérja, kak samica. Domáča **kokoš** (*a tyuk*) má na glávi erdéči grebén i na grli ménši erdéči podbrádek. **Ko-kot** (*a kakas*) má na nogáj ostroge. Küri skrblivoj ver-tinji, štera jih zná dobro krmiti, velki hasek dájo zbilic i z piščanci.

2. **Petelin** (*a gyöngytyuk*). Sivim pérjom s belimi pi-kami. Svoje piščance teško gorhráni. V čási povečeráj se z velkim kričom glási.

3. **Pure** (*a pulyka*). Za volo žmajnoga mesá se gorhrá-nijo. Dosta skrbi, dokeč se pure gorzhránijo. Naj bogše je jih tam držati, gde je jih mogočno zvelkim brojom dr-žati. Nájráj trávo ščiple i žůžavke lovi. Puran razprestré répna péra večkrát v kolo i škrčenim sinjekom se zglašüje.

4. **Páv** (*a páva*). Samo se za lepote volo drži. Má lepi plávi šinjek, na glávi pérnato korono, velki zláto-zelenkasti rép s blisčéčimi očámi; njegove nogé so grde i njegov glás je božen.

5. **Gos** (*a lud*). Jáko hasnovitna živát, nájmre tam, gde má vodo i pašo. Zvön mesá i bilic se velki hasek vzeme njénoj pérji. Gosák rad deco nagánja nájmre na sprotoletje, gda žibke bráni.

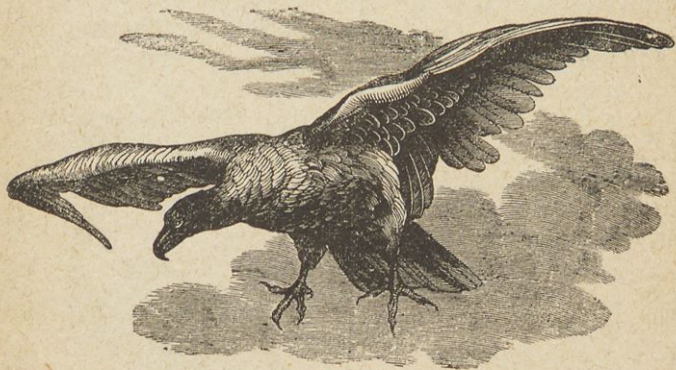
6. **Reca** (*a kácsa*). Má dobro meso, ali pérje od go-sečega menje vredno. Návida je rece z kokvačov dati vö-zlěčti, ár tá bole na nji pázi, kak reca. Recák lepo pisano pérje má; včási gda je razčemérjeni, človeka nevarno zná zgrizti.

7. **Golob** (*a galamb*). V ednom leti osemkrát má mlá-de. Malo se tá živát odomáčila. Golobje so tak navajeni, ka či se krmijo v gvůšnom vremeni, te vsigdár po krmo pri-letijo. Toga ftiča v zdášnjem vremeni za nošbo pisma nü-cajo, ár jáko hitro prileti i kama včási v boji človek nebi mogo, tá golob lahko glás prinesé.

3. Divji ftiči.

Med temi divji ftiči sojo jáko hasnovitni, šteri kače, žabe sveta správljajo, ti drugi pa te kvár činéče žůžavke vküplovijo. Záto velki kvár dela tákše dete, štero ftiče zaprávla, mále lastvice, ali vrábli kole. Istina, vrábli vnogo zrnja vōsklükajo, ali či té ftič nebi mále žůžavke vküplovo, tej bi v silji ešče več kvára zroküvali.

1. **Orla** (*a sas*). V soji perotáj má velko moč, leti lehko dugo i visiko, má močen klün, šteri je zgoraj na konci klükasto zaviti, nogé so močne z zakrivlenimi i špičastimi škramplami. Nájráj se na visikaj planinaj zdržáva. Ništeri orla je tak močen, ka škramplami edno tele odnesé. Té ftič mále ftiče jáko zaprávla.

Orla.

2. **Vrana** (*a kányá*) je vse čarna, tüdi klün i nogé so čarne. Živé v tivaristvi i se hráni merhov. Dá se krotíti i se navči reči povedati. Kráadne rada svetlo blágo. Najvékši vsej vran je kovran, šteri je lovskim stvárím celo škodlivi. Vrane dugu živéjo.

3. **Sraka** (*a szarka*) je znána ž njénim škrgetanjom. Skos skáče.

4. **Jástreb** (*a vércse*) je grdi ftič. Strašno je požréči. Tem je spodoben **sokol**. On má od koréna zakriti zgornji klün, ostre, špičaste, močno zakrite škrample i bistro oko.

5. **Sova** (*a bagoly*). Má več plemena. Toje nočna stvár; po dnévi jo neviditi, ár se svekloče boji i záto sidi túho i mirno v svojem koti na stárom zidi ali med vejom gostoga drevja. Po dnévi jo dráždzijo drúgi ftiči; večkrát jo celi šereg pregánja. Najvékša sova je **velika vüharica** (*a füles bagoly*). Máloj divjáčini i kürečini je nevarna, záto je škodlivi ftič. **Čuk** (*ku-vik*) je po Europi največ razšürjena sova, májo ga za mrtvečkoga ftiča. Čeden človek se od glása čuka neboji, ár té ftič rávno tak ne vej, jeli stoj merjé ali nej, kak štokoli drúgi nej.

Velika vüharica.

6. **Štrk** (*a gólya*). Bele fárbe je, klün i nogé má erdéče. Štrk je rad v bližini človekom i gnezdi na strehaj. Samo na leto k nam pride i vjesén pá odide v Afriko i v Azijo, gde prezimüje. Nájráj se v močvarjasti mesti zdržáva. Kače i žabe zaprávla.

7. **Žerjáv** (*a daru*). To je znameniti ftič s sivkastim pérjom pokriti i má dúge čarne nogé, biva po močvarni kraji severne Europe i Azije. V jéseni se seli v veliki tivaristvaj protí jügi. Návadno letijo tej ftiči, kak V litera. Najmočnejši žerjáv leti najnaprej. V nisteri mestaj so žerjávova pérja drága.

Žerjáv.

8. **Čapla** (*a gém*). Nájráj se pri vodaj zdržáva, gde lovi ribe i pobéra ribja ikre. Sam stoji tiho i večkrát ne

pregenljivo na ednoj samoj nogi skrčenom šinjemom i tak čaka, dokeč kaj v vodi ne zavára.

9. **Labüd** (*a hattyu*) je lepa čista stvár i lepo je viditi, gda svojim čisto belim pérjom, šegavo zavitim šinjemom po vrh vodé plava.

10. **Sloka** (*a szalonka*) má dugi, tenki, i ráven klün, je nisiki nog i má oči daleč od klüna naléčena. Jeste več plemenov slok. Vse pregánjajo za volo žmajnoga mesá. So jáko plášne i se vgrmovji i trtji skrivajo. Strelajo se na sprotolje i v jesén.

11. **Bibic** (*a bibicz*) je tak velki, kak golob, na glávi má lepi pérnati púseo. Bibic je jáko šaljivi ftič, sem tam krožano leče i vsigdár kriči: bibic! Nji jajca so jáko žmajna.

12. **Pelikan** (*a gödéng*) má dugi, šürki klün, na šterom njemi visi veliki kožnati mehér ali vreče. V to vreče sranjúje na lovlene ribe, štere sam poje, ali pa svojim mládim prinesé.

13. **Dropla** (*a tuzok*) má kokošji klün i na podbrádi má doliviséče bajusi i vöternični rép. Živé po ravninaj zhodne Europe i tüdi pri nas.

14. **Jeréb** (*a fogoly*) i **prepelica** (*a fürj*) žmajno meso máta. Tema ftiča gnezdane trbej zaprávlati i žneci naj nelovijo mláde.

15. **Škvorjánec** (*pacsirta*) je oznanávlaš bližéce proletje. On popeva i füčkáva, zdiga se od tla proti nébi. Dosta žúževkov zaprávi.

16. **Slaviček** (*a fülemile*) je kral vsej pevcov. Njegova pesem je jáko lepa i njegov glás močno donéči. Prosto pérje má, tak kak te siromák človek oblek, ali záto za volo lepoga pevanja je najlúblenejši ftič. Pevci

Pelikan.

Dropla.

so tüdi: **strnáp** (*sármány*), **čisek** (*csiz*), **pastaričica** (*barázda billegető*), **vrábeo** (*veréb*), **konoplenka** (*kendericze*), **lastvica** (*fecske*), **kos** (*rigó*) i več drügi, šteri vnogo žüzevkov zaprávijo, zató té ftiče ne trbej loviti.

17. **Kukovica** (*a kakuk*) je po svojem glási dobro poznana, zdržáva se po naši goščaj. Kukovica je plávi ftič, težko je njo zaváratí, ár se po gosti drevni vrehi skriva. Velikosti je golobi i má klinasti rép. Njéna posebnost je to, ka si samica ne zleže sama jajce, nego je podmeče v gnezdo málim ftičom. Mláda kukovica je strašno požrejna i návodno poje právo deco svoje krühne materé. Njéna hrána so žüžavki i kosmáte gosance nájráj lübi.

18. **Deteo** (*a harkály*) má vnogo plemenov; z žüžavkami se hráni i dosta haska včini.

19. **Hupkaš** (*a бүдös banka*) je zató té imé dobo, ár se tak glási: hup! hup! Jáko ne snajšna stvár. Vsigdár v gerdoči rova. Na glávi má lepo pérje, štero večkrát razprestré.

20. **Škvorc** (*a сэрегёly*) živé v veliki družbaj, šteri delajo po jütraj i večér veliki hrüb. Navči se ništere reči gučati i pesmi füčkati.

III. RAZDELEK.

D v á ž i v o t n i c i.

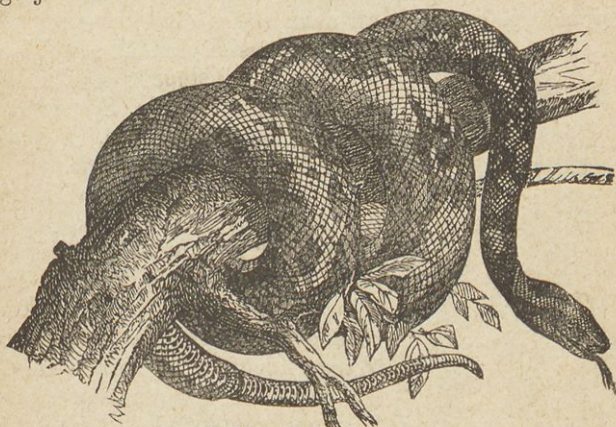
Dváživota stvári se zató tak imenüjejo, ár tej v vodi i na sühoj zemli tüdi živéjo. Etakši so: kače, žabe. Njihova krv je mrezla. Med temi stvári so vnogi jáko hasnovitni. Ništeri se človeki za hráno nücajo, kak ta **vaganca** (*teknös béka*), **žaba** (*zöld béka*), zdrügimi se pa ti ovi stvári hránijo. Poleg toga tej vnoge škodlive stvári zaprávijo.

Žabe mühe i škodlive črvi, **küščari** pa žüžavke lovijo.

Sojo med njimi ništeri nevarni, nájmre šteri v ti vroči držélaj sveta živéjo. Pri nas so kače ne škodlive, samo edna, **vipera** (*vípera*) má čemér. Kače májo glatko, valjasto, brez nog telo, štero svijajo, giblejo po zemli. Njihovo žrlo i gut se jáko raztéže odzajaj zakritimi zobmi,

šteri njim pomagajo pri požiranji. Svojo hrano jáko pomali požerajo. Nasite so nemárne i te jih je lahko bujti. Jezik májo tenki, jáko giblen i naprej razceplen.

Velikanska kača (*az óriás kigyó*) imé má od velike moči, ár drúge živáli k drevi povije i vkúpstere i te požré. Duga je okoli 7—10 meterov.

Velikanska kača.

Čemérnate kače so :

Vipera, štera se v srednjoj Europi po nisikom grmovji, pod kaménjom, vlúknaj i pod drevni koréni zdržáva. Na 60 centiméter je duga. Vipere pik je celo nevaren. Paziti trbej, ka se čemér hitro z rane odprávi i túdi s cécanjom, mujvanjom, zrezanjom i žgánjom z železom ; paziti trbej, ka se telo pri rani močno podvéže, ka se čemér naj ne razšíri, pred svem pa naj se zvráčitela pomoč íšče.

Amerikanska ščergetača (*a csörgökigyó*) je celo čemérnata, njéni pik mori v ništeri minutaj. Na konci répa má ščergetec z roženi rinkeci i toga glás človeka na nevarno stvár opominja. Svinja eto čemérnato kačo rada jej i to svinji nikaj ne škodi.

Naočálka (*a pápaszemeskigyó*) domá je v zhodnoj Indiji, je túdi nevarna čemérnata kača.

Kuščari (*küšçar-gyík*) so poznani stvári z dugim répom na nisiki nogáj. So sivi ali zeléni, živéjo v lúknjaj i se

nájdejo po celoj Europi. To so bistre, neskodlive stvári, šteri se hránijo z žůžki i glistami.

Velikanski kůščar je **krokodil** (*a krokodil*), šteri živé v afrikanski vodaj. Dugi je do 8. metera i strašno hůda stvár. Njegovo do vůh prekláno žrelo má velike ošpičene žobé. Celo telo je pokrřito s trdov kořov. Dostakrát v vodi z répom ládje prevrře, ali ovak zládja človeka vōpopádne.

K našim domáčim kůščarom se računa tůdi **slepec** (*a vak kigyó*), stvár valjastoga tela. Slepec nema nog i je kačam podoben. Či ga vdárimo, raztrgne se na dvoje.

K dváživotnici se sliši **pozoj** (*a sárkány*), to je jáko krotka mála stvár i v zhodnoj Indiji živé.

Vagance májo krátko, šurko telo, skrito med dve j trdi koriti, med šteri potégne glávo, nogé i rép. Z toga korita se glavniki i več drůga škér dela. Vagance so neškodlive, počasne stvári, štere se hránijo z rastlinami i živéjo po vroči držélaj.

IV. RAZDELEK.

Ribe.

Ribe so povodne stvári i so si življenje v vodi celo priredile. Ribe so po stranej stišnjenoga i na obá konca poostrenoga tela, šteri má na več mesti plavote, šteri slůžijo ribam za gibanje v vodi.

Čonte i čontice májo ribe preveč vnogo. Májo erděčo, mrzlo krv i dűhajo s škrkami. Vodo, štero je riba z vűsti požrla, med škrkami vōpisti. Ribe ležéjo mála, mēhka jajčica, štera se ikre imenůjo.

Imenitnejše ribe so :

1. **Ščuke** (ščuka — *a csuka*), tá zgrabljiva stvár, štera v vodi vnogo máli rib zaprávi. Ščuka má žmajno belo meso.

2. **Krapi i šarani** (šaran — *ponty*) so jáko porodlivi i se vse posvéd nájdejo. Jáko se ribijo.

3. **Glavatica** (*harcsa*) včasí na tak veliko zrasté, ka više sto kilogramov teži. Má jáko tūčno meso.

4. **Viza** (*viza*). To je vnaši vodaj najvékša riba. Včasí 6 sto kilogramov teži. Zmorja pride v Dünaj. Jáko požrejna stvár. Od ete ribe se dobi te mehér, šteroga pri čiščenji vina nūcajo.

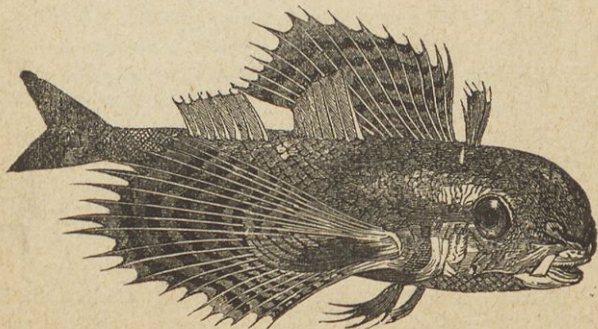
5. **Piškori** (piškor — *csik*) so dugoga, gologa i ténkoga tela. Nájráj se v posti lovijo.

V morji ešče večféle rib jeste, kakti :

1. **Slaniki** (*slanik-héring*), šteri je vnogo milijonov v severnom morji. Eta riba se zvelkim brojom lovi. Posühši se, te se osoli, pa se tak razpožle po celom sveti. Zdravo jestvino dá.

2. **Trske** (*a tökehal*). Tá riba se po nemškom za »Stockfisch« imenüje. Nájde se v severnom morji i se posühši na trdo, kak les, v vreloj vodi se pá razküha.

4. **Požéran** (*a czápa*) je najvékša riba, šteri je celo po 10 meterov. Živé v morji i je za volo svoje moči hüdi zgrablivec. Návadni požéran je stráh morskim stvári i morjancom, imenüje se tüdi človeka žérac, šteri je že celoga človeka požro. Okroglasto telo se končüje v močen, mésnat rép. V gobci má nasajeno več močni zob.

Letéča riba.

4. **Letěča riba** (*a röpülöhal*). Eta morská riba zná na 300 stopájov leteti i v letejnji včási na hajove spádne na velko veselje morjancom.

II. Šereg.

Brezhrbetnici, ali brezčontnici.

1. Rošči.

Pri rošči je telo na tri tále razdeljeno, májo štiri krila, gornja so roženasta, spodnja pa kožnata, májo grižéca vüsta, šlátalnice i šestéro nog.

Nájbole znáni je návadni ali **erjávi rošč** (*a cserebogár*), šteri je deci kak sprotoletja oznanjüvlec na veselje, vérti je pa te najvékši kvárdelaš. Konec velkogatrávna (*april*) ali začétek risalsčeka (*május*) se prinas pokáže, te nájmre, gda je že največ drevja obzelénilo.

Rogláč (*a szarvasbogár*), naš najvékši rošč, má rog-láste zgornje čelüsti.

Najvékši rošč na sveti je jüžno-amerikanski **herkul** (*az óriás szarvasbogár*), šteri je 13 centimeter dugi. Má na hrbti dugi rog, pod šterim je pa ešče drügi.

Zláta minica (*az aranyos böde*) je zláti bliščéči rošč, šteri se po ograda j na cvetji na gostoma nájde.

Ivánščica (*a szent jános bogár*) vseti v kmici s svojimi zádnjimi obročki na trbühi. Samice ne so krilate i svetijo bole kak samci.

Vrtari (vrtar — *a szu*) vrtajo les.

Škripec (*a czinczér*) s cimetrovnov fárbov s čarnimi nogámi, šteri se glási, či ga v zapretoj roki k vüham držimo.

Božika (*a hétpöttösböde*) je okrogla, má erdéča krila s sedmini čarnimi piknjami.

2. Metüli.

Metüli so za volo svoje färbe najlepši žůžki. Četvéra celo ednáka krila so s nikšim prahom pokrita, šteri njim lepoto dá, ali se túdi rad zbriše, či se metül pri perotaj prime. Telo metülov je razložno, na troje tálov razdeljeno. Na glávi májo velke oči, dvoje šlátalnice i vóteo rílec, šteroga znájo zviti i pá vtégnoti i šterim túdi méd z cvetlic cécajo. Metüli ležéjo jajčica, z šteri zléžejo **gosance** (gosanca — *hernyó*). Tej májo močne čelüsti i so neznáno požrejne, v ništeri leti, gda ji dosta jeste, z drevja listje do gologa dol pojejo. Jáko potrebno je záto, ka se gosance zalege naj zaprávijo. Po vremeni, v šterom metüli lečejo, se imenüjo **dnévníki**, **mrák níki**, i **polnoč níki**. Dnévníki so najlepši. Najménši metüli so **moli**. S srebrno sivi kril i njihove gosance nihájo po obleki, postelaj i na vunastom gvanti. Oblek se more večkrát zprášiti, ka se obvarje od tej škodlivi moli.

Sviloprejec (*a selymér, vagy selyembogár*), šteri se sliši med polnočjáke, je edini metül, šteri človeki nüclivi. Belnate färbe je z debelim telom. Njegova gosanca je belnato siva, gola, má 16 nog.

Njegova prva domovina je Kitansko, gde so že v prvejši časi svilo delali. Od peržinski trscov v Europo prinešeno svilo je bilo že 200 leti pred Kristušom tak drágo, ka so celo vladarůjčne kralé za zaprávlaše meli, či so svilate obleke nosili.

Po pripovedki sta bilá dvá grčkiva redovníka v polovici šestago stoletja prinesla jajčica sviloprejca v Cárigrád v svoji votli potni palicaj; z Cárigráda se je potom sviloreja dale razšerjůvala. Zdaj se svilarstvo v Europi v dosta mesti z velkim hasnom dela, nájmre na Talianskom i jůžnom Francoškom.

Samica (sviloprejka) zléže od 200 do 500 jajčic, štere so ménša od prosá. V sprotolejšnjem toploči se zjajčica zléže mála gosanca, štera hitro rasté, jáko parovno jej, večkrát novo kožo dobi i naslednje se zapredé v zavitek, šteri je skoro ednáke velkoče, kak golobeče jajce. Ka se

gosanca celo zapredé, potrebúje 4 dni. Prek 18 do 20 dní prederé metúl te zapredek.

Svilorejci ne dopústijo, ka bi metúli vsáki zapredek pretrgali; buje se záto buba v toj svilnoj hiži spárom včasi, kak je tá hiža dogotovljena. Na toj hižički je trojno svilo; zvönešnja je z sirove niti; srednje je právo svilo, štero je okoli 330 meterov duga i se kak s klopká odvujati dá. Z notrešnja je jáko zmešana. Poprek se dobi od 4 kilograma pol kilograma zvujanoga svila. Eden kilogram se po 250 po 300 ranjški plačuje.

Sviloprejec. *)

*) Odzgoraj eden list malinoga dreva, na tom z jajčica idoče gosance, edna ménša i vékša vōzrašena gosanca; sviloprejec i sviloprejka, eta slednješnja svoja jajčica pūžčáva, edna hižica je cela, edna na dvoje vrezana i v toj se buba vídi.

3. Konjiči.

Zeléní konjič imé má od toga, ár je napičena gláva spodobna malo konjskoj. Skáče po polji i trávnikaj i má za to zádne nogé posebno duge. Má duge šlátalnice i eden pár lederni kril, eden pár pa kožnati. Záto krilo od krila glasno škriple. Največ škode dela **konjič selivli** (šáška — sáška). Pri nás je retki, njegovo domovino je nájmre Azija. Imé je dobo po svojem potovanji. Kak roj okmiči obláke i nébo i poje, gde se stávi vse, kaj je zeléno.

Esi se sliši škripajoči **smerček** (*tücsök*), **stenica** (*poloska*), **buha** (*balha*), i **vüš** (*a tetü*) se tam zadomáçijo, gde je velika nesnajžnost; záto lübi snajžnost.

Podgedec (*a közönséges áska*), se v zemlé v lüknjaj zdržáva i rastlinam korenjé podje i velki kvár zroküje.

Podgedec.

4. V č é l e.

Včéla (*a méhe*), je od ednoga centimetera malo dugša, je čarno sivoga, kosmátoga i valjastoga tela, na šterom razločávamo tri tále, nájmre glávo, prsi i zádnek. Na glávi má dvoje oči i poleg tej na temeni troje ednostávne piknjaste oči, na dale krátke, nitkaste, nalomlene šlátalnice i ošpičeni jezik. Na prsaj so za raščena 4 kožnata krila, z žilicami preprežena; prednja so vékša od zádni. Má 6 nog, pri šteri je prvi od zádni nog pri delavcom lopatast i kosmáti, na té nogé si nabérajó cvetni práh. Zvön sameca májo vse včéle v zádnejem táli žálec, s šterim občütljivo pikajo. Živé v družbi v roji ali v koši.

V ništerom koši je od 12,000 do 20,000 včéo, med temi je edna samica, matica ali kralica, več sto samecov i

veliki broj delavcov. Matica se pozna po svojoj velkoči i dugom teli, od samecov se tüdi z žálecom razločüje. Či te je včela piknola, potégni z rane žálec i devaj na piknjeno mesto vlažno zemlo.

I. Kralica (*királyné*).

Po piknji včela návadno zgine. Včele napravijo človeki mäd i vosk. Jarpe májo mále hižice, v vsáko hižico zleže kralica jajce. Z tej se zležejo mláde včele. Vse to trpi 20 dni. V drüge hižice pa devajo včele mäd. Či več kralic, te edna to ovo buje, ali se zništerimi delavci odseli. To

II. Samec (*here*).

III. Delavec (*dolgozó méh*).

se godi na sprotolje, gda róji püščajo. Gda leto miné, te delavci samce vözoženéje i tej v mrazi poginejo. Či kralica v koši prejde, i se drüga od nikod ne dá, pozgübéjo se vse včele.

5. 0 s e.

Návaden oseo má četvéro kožnati, ne ednáki kril, na glávi i na prsi je čaren z žutimi rinkami, odzajaj je reméni s čarnimi obročki. Oseo má žálec, proti njegovomi piki pomága zvodov z mejšani salmiak. Oseo živé družbeno v velkom broji i sí delajo na ploti, drevji i pod strehami okroglo gnezdo, šteroga si z leseni drobtin i svoji slin delajo. Pri osaj so tüdi samci, samice i delavci. Živé sladkoga sadü i z mesá.

Naša najvékša osa je: **sršén** (*a darázs*), štera gnezdi votlinaj drevja.

6. Mravlé.

Mravla (*a hangya*) živé tüdi v veliki družbaj, šteri stoji tüdi z samecov, samic i z delavcov. Mesto žáleca májo mravle na zádnjem táli tak kak edno gobo, v šteroj májo ostro vlago, imenüvan mravlinska slina; mála ogradna mravla má tüdi tenki čemérnati žálec. Mravle májo svoje gnezda (mravlišče — *hangyaboly*) kre potáj, v logáj, na njivaj, i si ga delajo z šibic drevja, peska, zemlé. Z svojega mravlišča májo vnogo poti, po šteri skoz sém-tam hodijo. Mravle lübijó sladkočo i z obhodijo jestvine srambe, gde méd, grúške, slive, grozje iščéjo. Pa tüdi so na meso požrejne, ár mrtve stvári i ftiče čisto objejo. Či je mravlišče celo dopunjeno, se ji ništeri odselijo. Mravle ležéjo jáko mále, kak mleko, bela jajčica.

7. Mühe.

Mühe (*müha* — *légy*) telo má tri tále. Na glávi má dvoje veliki erdéči, negiblivi oči, šlátalnice i raztégnjeno cecalo, štero je na konci razšürjeno. S tem cécajo rastline vlago, znájo tüdi méd lizati. Na poplataj pod škrampliči má dve mehki keljivi blazinici za poprimanje na gladkom blági, kak na glaži. Ležéjo jajčica v gnoj, v plüvalnike.

Mesárska müha je velika müha, štera strašno brni i či hitro z hiže ne more, se v glaš na okni zaletáva.

Goveči obád (*a marha bögöly*) je tak velki, kak mesárska müha. Govedi i konjom krv céca.

Komárji (*komár* — *szunyog*) so krvžédni žüžeki, samo samice pikajo, i pijéjo krv, samci se pa hránijo s rastlinskov vlagov.

8. Mrežo krilei.

Pri sénčasti potokaj vidimo nagostci letati te tak imenüvane k á ě j e p a s t é r e. Tej májo 4 oknasta krila z žilicami preprežena, ednáko mrežam. Telo se sveti medinske fárbe. Gláva je velka i nosi velike oči. To so zgrab-

live stvari, štere lovijo mühe i druge ménše stvári. Mrežokrilci májo vnogo plemenov, od tej se opomemo od **ednodnévnice** (*tiszavirág*). Tá stvár má svoje ime od krátkoga vremena svojga življenja, ár živé samo ništeri vör. Na vodi Tise i na ništeri mlakaj na nižnjem Vogrskom v risálšček (*május*) meseci eden dén ji vnogo vnožino jeste.

9. R a k i.

Najnavadnejši je **potokni rak** (*a pataki rák*), štéri se po celoj Europi najde po potokaj i vodaj, gde se v lüknje i pod koréne skriva. Po večéri se ritlansko prikobáca z svojga skrivališča. Za hráno si išče žabe, pužé, črvé i druge mále stvári, jeli so živi ali mrtvi. Pokriti je strdov, čarno zelenom lüpinjom, štéra de pri kühanji erdéča.

Návadna rakovica.

Z glavov je vküpzrašen sprsami, členkasti rép má nakonci plavote. Má 5 párov právi nog, prednje spremenjene v škárje za prijmanje i stiskanje. Slátalnice so duge. Raki zrastéjo odtrgani nezáj, kakti ščipalnice, škárje, v sili je ešče sam pisti, ka se li reši gvüšne smrti. V jakobeščeki

(*julius*) i méšnjeji (*augusztus*) zraste njim pod stárov lüpinjov nova, i stáro si slečéjo. V želoci nájdemo mále, kak grahovo semen veliko vápneno zrno, tak zváno **rakovo oko** (*rákszem*). Raki se z jajčic ležéjo, šteri so ribjim ikram podobne.

Sojo tüdi krátko répni raki ali rakovice, med temi je **návadna rakovica** (*közönséges zsebrák*), štera má šürki prsni tao z glavov zaraščeno i krátek rép, šteroga nemremo zavárati, ár je zavijan. Morski rak je potoknomi raki podobn, samo ka je dosta vékši, koli 50 centimeterov dugi

10. P á v u k i.

Čüdna so pávuka pavočine. Na konci zádnjega tála májo pávuki bradajice, štere májo pá jáko velike lüknjice, z šteri tečé pavukinska vlaga, štera se na zráki v tenko nit strdi, z té niti je pavučina spletena. Tá nit je tak ténka, ka 14 jezér té niti so vlása debeli.

Hižni pávuk (*a házipók*), šteri nam svojo pavočino po kotej nalečüje, gde méрно čáka, ka se vlovi kákša žüževka.

Križnati pávuk (*a keresztespók*) s križom i belimi piknjami na hrbti razprestráva vednáko spostávljeno kološazto mrežo, z središča té pavočine so potégnjene rávne niti. Križnati pávuk sedi sredi mreže i čáka.

Škorpion (*a skorpio*) pokriti je z roženov kožov, má škárjam podobne ščipalnice i voski zádnji tao z votlin čémérnetim žálecom i osmero nog. Njegove škárje so ne nogé, kak pri rakaj. Skrivajo se po kmični mesti, živéjo v roči držélaj, po noči ido na lov. Škorpion je nevarna stvár. Domá je v jüžnoj Europi i v Afriki.

11. Črvi.

Črvi (črv — *a féreg*) so sklenjenoga, valjastoga i mehkoga tela brez vsej kotrig, štero je očüvesno na sklene razdeljeno **Dežčévník** (*a földi giliszta*), ali dežčévní glista je eden pedén duga i debela kak pera cev; njéno telo je er-

déčkasto. Živé v vlažnoj zemli i pride li ponoči, ali pri top-
lom dežči na pre. **Pijajce** (*a piócza vagy nádály*) slúžijo
človeki za odstranejnje krvi ali samo te, či že drügo vrástvo
ne hasni. Nájdejo se v mlakaj. So okrogloga, napre šéršega
i odzajaj ténšega, sklenastoga tela, šteri má na obá kon-
ca cecalo. Od drügi črvov se posebno v tom razločüjo, ka
májo v vüstaj tenke zobe.

Ništeri črvi živéjo v črevaj drügi stvarej, kakti te
gliste, štere sojo ešče v človeči čreváj.

12. Mekošči.

Puži (puž — *csiga*) so mehke kože z razločnov glá-
vov, na šteroj sta 2 do 4 šlátalnice, štere lahko notri potég-
nejo; na črevi májo mésnati podplat, po šterim lazijo. Oči
sedijo večkrát na konci šlátalnice.

Školjke (*kagyló*) májo brezgláve telo, štero je pokrito
s kožnatim, vlažnim pláščem. Za obrambo so zaprete va-
pneno hižo, na znotrejšem stráni tej lüvim se hránijo s müh-
šicami, pa záto morejo hižico odpirati i zapérati. Najbole
znáne školjke so **morska školjka** (*tengeri kagyló*), **malarska**
školjka (*festő kagyló*), **romarska školjka** (*zarándok kagyló*)
ostriga (*ostriga*), štera jáko žmajno jestvino dá.

Korali (*koral vagy ékesburjány*) v morji živéjo. Na
to formo rasté, kak košavo drevo. Erdéčo fárbo má. Z ko-
rala se večféle lepota rédi.

Močavniki (*ázalagok*) so jáko máli, prostomi okej ne-
vidlive stvári, šteri se po močvarji i po drügi vodaj zdr-
žávajo.

II. Glávni tao.

N á r a s t v o.

Rázum i razdeljenje nárastva.

Za náras se imenüje tráva, korine, grmovje, drevje, silje i vse drügo, kaj rasté z hránenjom, ali nemá moči se od svoje vole gibati.

Nárase razdelüjemo na dvá tála, kakti: na **domáča** i **tüjinske**.

I. T a o.

Dom á č i n á r a s i.

1. Razdeljenje nárasi domovine.

Nárasi domovine na osem razdelekov razdelüjemo, šteri so nasledüvajoči:

1. Nárasi silja, 2. nárasi ograda i vérstva, 3. nárasi lepševanja, 4. drevje sadü, 5. divje drevje, 6. grmovje, 7. čemérnati nárasi, 8. nárasi vračenja.

2. Nárasi silja.

1. **Pšenica** (*a buza*) má štiri stranski ošpičeni klás; pšenica potrebüje zadosta toploče i dobro zemlo. Pšenica je tüdi járna ali zimská. Pšenično zrnje dá najbogše i najbole belo melo.

2. **Žito** (*a rozsa*) je naše najhasnovitnejše silje, ár v ti največ mesti dá lidém vsakdanésnji krüh. Žito je zimsko i járno.

3. **Ječmen** (*az árpa*) má štiristranski klás; zimski i kaša ječmen se povséd seja. Z ječmena se dela ječmenova kaša; največ se nüca za kermlejnje i za delanje pive.

4. **Oves** (*a zab*) zrasté skoro v vsakoj zemli. Oves je najnávadneša konjska krma.

5. **Hajdina** (*a pohánka vagy hajdina*) má lepo belo cvetje, z šteroga včele méd nosijo. Z hajdine narejeni méd je malo vreden; jáko je vodeni; z hajdine kašo i žganke delajo vertinje. Našega orsága v nižni kraji se ne pova hajdina.

6. **Kukurca** (*a tengeri vagy kukoricza*) je z jüžne Amerike prinešena. Zrnje kukurce dobro i zdravo melo dá. Želej dobro zemlo. Pečeno ali kühano mlečno kukurco vnogi radi jejo.

7. **Proso** (*a köles*) má prav drobno i okroglo zrnje, dá jáko sitlivo hráno, samo ka vsaki želodec ne vej obdelati. V stopaj se s prosá pšeno naprávi.

8. **Riž** (*a rizs*) shája zhodne Indije, pa se pova po vsej topli mestaj; prinas se v ednom mesti že tüdi pova i je jáko roden. Belo i trdo zrnje je potrebno vposebni mlinaj oluščiti. Riž dá jáko sitlivo hráno.

3. Nárasi ograda i vérstva.

1. **Lük** (*a vöröshagyma*) je pokriti s lüpinjastimi listi. Lük se pova spoj za kühno. Nüca se v hráni, ali ovak jesti je tüdi dober nájmre sirom.

2. **Česnek** (*a foghagyma*) je za jestvino jáko zdrav, samo ka ki večkrát česnek jejo, naj si vsáki hip vüsta stoplov vodov vözaperéjo, odegnévši česnekovo vonjúho.

3. **Zelenjáva** (*a zöldség*). Špinjáča (*a paréj*) má ošpičeno listje, najranejša zelenjáva.

4. **Zelje** (*a káposzta*) se sadi v ograda i na poli. Jeste več plemenov: Glaváto zelje (*a fejes káposzta*), pri šterom je listje v glavo stišneno. Z toga plemena se dela kisilo zelje; kolerába (*kalaráb*) z okroglim kocénom; karfióla (*virágos káposzta vagy kártifol*) z mėsnatim cvetjóm.

5. **Šaláte** (*a saláta*). Ogradna šaláta se povsédi sadi, jeste več plemenov; glavnáta, protoletnja, zimská. Znána šaláta je tüdi indivija.

6. **Tikev** (*a tök*) pognojeno zemlo lübi, gde na velike zrastéjo, ništera je do 100 kilogramov žmetna.

7. **Oburka** (*uborka*) má dugasti sád, šteri je pred zrljenjom zeléni. Nedozorjene oburke se za šaláto jejo.

8. **Dinja** (*a dinnye*) má okroglasti i jajčasti sád, šteri je pokriti s sveklo-zelénim mrežastim lüpinjom, i má žuto, sladko i žmajno dišéče meso.

9. **Grah** (*paszuly*), **grášič** (*borsó*) i **léča** (*lencse*) dájó jáko hranlivo i zdravo jestvino. Skoro tak hráni, kak meso.

10. **Repa** (*a répa*) má vnogo plemenov, šteri lahko jestvino dájó; se najbolje za živino pova. Zednoga plemena repe se cukér dela, to je ta cukér repa.

11. **Špárgeo** (*spárga*) je náras z debelim korénom, z šteroga se na sprostolje mésnata mladika požené, štera je sladki jed.

12. **Krumpiša** (*a burgonya*) domovina je jüžna Amerika odkec je v 1565 leti v Europo prinešeni. Krumpiš se povnožüje s sajenjom i te se krumpiš pri oči razrejže. Z semena se tüdi pova.

13. **Petržeo** (*a petrezselyem*) má kožasti korén i se povsédi po ogradaaj sadi za volo listja i koréna, šteri posebno diši.

14. **Mrkevca** (*a sárgarépa*) má kožasti reméni korén s kosmátim, ošpičenim stéblom. Dá jako zdrav jed.

15. **Hren** (*a torma*) má debeli, valjasti, beli i dugi korén, pri nas ga sadijo po ogradaaj.

16. **Retkev** (*a retek*) se za volo jáko žmajnoga koréna sadi. Mále bele ali erdéče so retkvíce, velike bele so poltne retkvi i čarna pa zimska-retkev.

17. **Mak** (*a mák*) je z hodni držél k nam prinešeni, sadijo ga povsédi, dober je jesti, i dá tüdi dober oli.

18. **Konopla** (*a kender*). V dobroj zemli vérti dober hasek prižené. Žnjé se dela preja, plátno i vože. Konoplino semen je lübléna hrána ftičom i žnjé se tüdi oli preša.

19. **Dohan** (*a dohány*) se zdaj po vsej tálov sveta sadi. To je čeméren náras. Ki se ednok doháni navádi, nemre to kajenje povrėti. To je lagoja návada, ár jáko vnogo lidém škodi.

20. **Lucerna** (*a lucerna*) má violčasto cvetje. Za krmo je jáko prilična. Z ednoga sejanja deset let trpi i v ednom leti jo mogoče štirikrát kositi.

21. **Návodna travnikna detelca** (*a közönséges réti lóher*) rasté po travniki i pašniki divje; **bela detelca** (*a fehér lóher*) se pogostoma nájde, má ležéče stéblo i bele cvetne glávce.

22. **Kropliva** (*a csalán*). Žgéča náras. Z vékšega se zapoláganje núca. Za hráno je najzdravejši náras, samo ka se lidjé nevejo na krolive navaditi. V nogi mestaj z kroliv mesto konopla plátno delajo.

23. **Gobe** (*goba-gomba*) so za jestvino, samo ka vnogi so jáko čemérnate, záto se naj od gob vsaki odzdržáva, šteri gobe dobro nepozna. **Grbánj** (*a vargánya*), **pečárka** (*fenyőke*), **pečénka** (*szegfűgomba*), **sirovka** (*csiperke gomba*) so najbole za hráno núcane.

4. Náراسi lepševanja.

Jeste jáko vnogo lepi ogradni i divji náراسi, korin, z tej se samo od ništeri zpomenemo.

1. **Tulipan** (*a tulipán*). Pri nas je jáko lüblena korina, či glih diša nema. Zhodnoga kraja v Europo pri-nešena.

2. **Hiacint** (*a jáczint*) tüdi lüblena dišéča korina. Má vnogo plemenov.

3. **Roža** (*a rózsa*). Med vsemi najlepša dišéča korina. Rože se z velkim brojom povajo. Zhodnoga kraja so k nam prinešena, gde z rožine listja oli delajo.

4. **Ščipek** (*a vadrózsa*) rasté pri potaj i v pasikaj, je bodečast grm.

5. **Rezedica** (*a rezeda*) je po prijétni dišavi svoji cve-tov celo lüblena. Z Afrike je k nam prinešena.

6. **Klinček** (*a szegfű*) ali nagelj je lüblena i jáko raz-širjena korina.

7. **Bela lilija** (*a fehér lilium*) je prinešena k nam z jütri držél; má belo, prijétno dišéče zvončasto cvetje.

8. **Erdéča lilija** (*a sárga lilium*) má erdéče-žuto, erjávo pikasto cvetje.

9. **Modriš** (*a buzavirág*) rasté povsédi po silji, má cevkastó cvetje.

10. **Marjetica** (*százszor szép rüker*; *ökörszem aranyvirág*; *peremér*; *gyűrűvirág*) je návadna korina po trávnikaj i trataj, má mále cvetne glávica z zelenim okroženjom. Cveté skoro celo leto.

11. **Dišéča vijolica** (*az illatos ibolya*) rasté povsédi po trataj, sadi jo zavolo prijétnega diša i vijolčastoga cvetja tüdi po püngradaaj.

12. **Muškátlá** (*muskátli*) májo več vrst v posodi.

13. **Zimzelen** (*a téli zöld*) je trpežno vedno-zeléno z dišéčim stéblom.

5. Sadoveno drevje.

Povanje sadovenoga drevja je jáko hasnovitno, od toga je vredno več gučati v dugovánjaj vérstvi, eti samo ništere naprejprinesémo.

1. **Grúška** (*a körtefa*) je visiko drevo, štere je po ceplenji vnogo pleménov. Loška grúška má kisilasti sád. Z toga se jesi dela. Grúška cveté začétek risálščka.

2. **Črešnja** (*a cseresnyefa*) je veliko drevo z belim cvetom na dugi šibaj. Črešnjino zrnje nezdravo požrejtí.

3. **Jablan** (*az almafa*) je nüclivo sadoveno drevo. Jablan je srednje velikosti z okroglim vrhom. V ništeri mesti jablan ne lübi zemlo.

4. **Sliva** (*a szilvafa*) je drvo srednje visikosti. Cveté v velkomtravniki (*április*) i v risálščeki. Sojo slive, šterim je sád i koščica dugčasta, pri drügi pa je okraglasta.

5. **Breskev** (*a barackfa*) má karminasto erdéče cvetje, okrogli mésnati sád, šteri je po vrhi žamatnokosmáti.

6. **Oreh** (*a diófa*) je veliko lépo drevo s šürkím razšürjením vrhom. Sád oreha se dozori v jesén, te počí vü-nešnja koža i pisti terdo lüpinjaste orehe. Orehov les je jáko iskan.

Med mnogimi drugi sadovni drevi so še imenitni: **marüla** (*a kajszin baraczkfa*), **višnja** (*a meggyfa*), **mandolja** (*a mandolafa*), **pravi kostan** (*a szelid gesztenyefa*), **malinovo drevo** (*eper vagy szederfa*).

6. Divje drevje.

1. **Hrást** (*a tölgyfa*) má trdi les, dá žalod, i gubače. Večkrát jáko visiko i debelo zraste i 1000 let se včáka. Žalod je dober za krmlejnje svinj.

2. **Lipa** (*a hársfa*) je jáko lepo i močno drevo i se včáka prav veliko starost. Žuto zeléno cvetje lepo diži i dá dober mёд.

3. **Jesenovec** (*a kőrisfa*) je lepo drevo visikoga i rávnoga rásta. Jesenovca les je jáko pripráven za vsefelé škéri.

4. **Breza** (*a nyirfa*). Z njénoga veja meklé delajo. Močnejše veje se nūca za obroče. Z navrtanoga stébla teče na sprotolje bela, sladka vlaga.

5. **Vrba** (*a fűzfa*) rada raste blūzi vodé i má razpokano skorjo, mládo veje vugiblivo i se delajo za koše, korble.

6. **Topola** (*a nyárfa*) je visika, hitro razté i se največkrát v drevoréd sadi. **Laška topola** má visiko stojéče veje. Goli popki so smolnati i z tej se vosk dela. **Jegnjed** (*az ezüst nyárfa*) má šürki vreh i listi so odspodi belo kosmáti. **Trepetlika** (*a rezgő ngárfa*) má listje viséče na ténki i dugi šibaj, záto se skoro vsigdár trepeče.

7. **Búkev** (*a bükkfa*) je veliko drevo z močnim vrehom i dela cele logé. Sád (žér) má bodéčasto glavico, štero se odpré na 4 lopatice v njej so trivoglati, erjávi orehi (seme). Búkev dá trdi les.

8. **Divji kostan** (*a vadgesztenyefa*) se sadi zavolo gostoga vreha i lepoga cvetja. Njegov vreh z velikimi, sedméro pérnatim listjom je streha za senco i za dežč. V bodéčem lūpinji je sád, divji kostan, z šterim v nogi mestaj živino krmijo.

9. **Križovo drevo** (*az akácza*), ali akácija je srednje drevo, prinešeno je z Amerike, má pérnato listje, belo, di-

šéče cvetje. Sadi se za lesá volo. Hitro rasté i močen les dá.

10. **Jauša** (*az egerfa*) rasté nájráj v vlažnoj zemli. Jaušov les je v vodi jáko trpléčen.

11. Jeste ešče **klén** (*fehér bükkfa*), **brest** (*szilfa*), **ga-ber** (*gyertyánfa*), i več drügi, šteri vsi nüclivi les dájo.

11. **Iglasto drevje** (*a tűlevelű fák*) má imé po špičasti listi. Z toga drevja so ti najvéksi logovje. **Bor** (*a közönséges fenyő*) se inda za skale nüco, **jalic** (*a fehér fenyő*) lepi beli i lehki les dá. Z borovjá dobimo terpetin i belo smolo.

7. Grmovje.

Med grmovji so naj imenitnejši:

1. **Ribizel** (*a ribiszke*), **maline** (*a málna*), njé jagode sirovo ali kühano jejo.

2. **Bezovec** (*a bodzafa*), tüdi drevi podeben grm, ne pomenkáva skoro v ni ednom ogradi. Njegovo cvetje razšürja močen diž i se nüca za betežnike.

3. **Lešnjek** (*a mogyorófa*) rasté po naši šumaj i plostaj, má šibasto veje, glatko, sivo kožo. Lešnjek nam dá lešnjeke. Les se nüca za obroče.

4. **Borojca** (*a gyalogfenyő vagy boróka cserje*) má čarne jagode, štere se za kadilo nücajo; vnogi mestaj z borojce palinko, borovičko žgéjo.

5. **Trnine** (*a kökényfa*) nájde se po mejáj vsepovsédi. Je trnjasti grm z málimi cveti, z okroglimi málimi višnjemim sádom seonim žmajom.

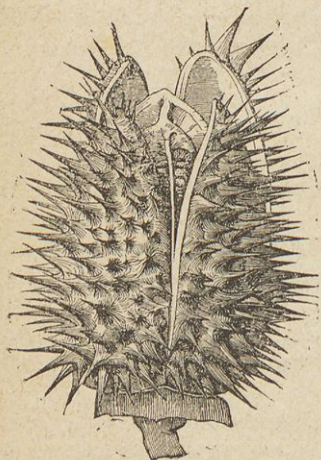
Esi se sliši **vinski trst** (*a szőlő venyige, vagy szőlő inda*), šteri zhája z Azije. Má málo, dišéce, zelenkasto-žuto cvetje, okrogle, mésnate jagode v razločni fárbaj, v jagodaj je semen. Z jagod skláčena vlaga je mošt, vrejnje ga na vino obrné.

8. Čemérnati náراسi.

Vsáki čemérnati náراس, či ga poznamo, more se po ograda, okol hiže ztrebiti. Ništeroga náراسa čemér hitro

človeka zaprávi. Šteri náras ne poznamo, od zdržavajmo se od njega. Nájmre deca se naj opominja, ka naj se ogible čemérnatoga nárasa.

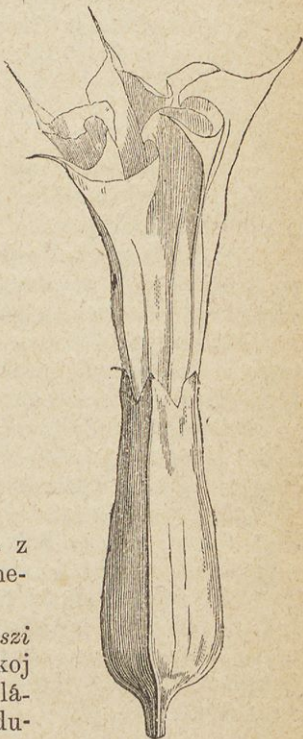
1. **Krištavec** (*a maszlag*) rasté po grabaj i blizi stanovališča, má velke, bele cvete i bodéča glavica je njegov sád. Rastlina razšúrja omedlivi smrd. Semen je čemérnato. Ete náras se naj ztrebi gdekoli se nájde.

Sád krištaveca.

2. **Hrbüt** (*a bürök*). Deca z žnjega žveglé dela; to je jáko nevarno.

3. **Jesenski podlesek** (*az őszikikerics*) cveté v jéseni v velikoj vnožini po vlažnati travnikaj. Plávo-erdéče cvet je zvončasto z dugov cevjov.

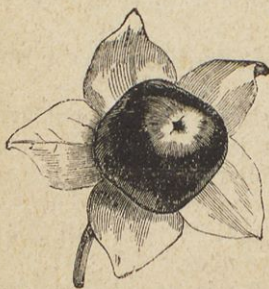
Krištavec.

4. **Divji petržeo** (*a mérges ádáz, vagy vad petrezselyem*) je posebno nevarno čemérnati, ár se lahko s petrželom zameni. Rasté v obdeni ogradaaj.

5. **Blen** (*a beléndek*) jáko čemérnati náras, kre poti, po grabaj i mejáj rasté. Sád je glavicav, v šterom čarno čemérnato semen jeste. Lístje razšúrja omedlivi smrd.

Blen.

Vlaška črešnja.

Cvet vlaške čresnje.

6. **Mlečki** (*a kutyatej*) májo belo, ostro mlečnato vlagó, štera se pokáže, či se náras prereže. Či se s tém mlekom telo namáže, ranasto bode.

7. **Smrdliva saláta** (*a mérges saláta*), podobna návadnoj.

8. **Vlaška črešnja** (*a nadragulya*) po goštaj rasté, má višnjeno-erjávó, zvončasto cvetje i čarno-plávó, čemérnato jagodo črešnje velikosti. Celi náras diši omedljivo.

9. **Naprstnjek** (*a gyűszűvirág*) rasté pogostom v logáj, se tüdi v ogradaj pova zavolo lepoga cvetja.

9. Nárasí vračenja.

1. **Janež** (*a fodorménta*) se nüca pri betezni slaboga želodca.

2. **Kamelija** (*az orvosi szikfü*) ali pipitér rasté pogostoma po našem poli i po njivaj; cvetne glávice so žute z belim robom. Cela náras po cvetji prijetno diši.

3. **Beli sklez** (*a fehér málna*) má vejnato stébło z belosivimi listi; belkasto erdéčim cvetjom, rasté v jüžnoj Europi; pri nas se samo kak vráčilni náras sadi. Listje, cvetje se nüca za vrástvo v prsni betegaj.

4. **Svedrec** rasté po gorasti trávníkaj i má zvončasto cvetje. Jeste ji več plemenov. Vsi májo v sebi britko vlagó, štera je dobra za omočnejnje želodca.

5. **Žájfik** (*a zsálya*), rasté po ogradaj s tenkimi, podugčastimi listi. Močno dišéče listje se nüca za vrástvo za vöplavlejnje vüst i za zobé.

6. **Sladič** (*az édesgyökér*) Má dugi žuté korén, šteri v zemlo globoko žrasté.

7. **Regrat** (*a pitypáng*) rasté na proletje potrávníkaj i po trataj v tákšoj vnožini, ka je vse od njega reméno. Listje se po téli razšürja v podobi rožice, pa na votlom golom stébli je reména cvetna glávica, štero je po obcvetenji kruglica, i štero je lahko razpihnóti. V vsej táli je britka mlečna vlagá, štera se za vrástvo nüca.

8. **Medena tráva** (*a méhfű*) je návadno za domáče vrástvo nücana.

9. **Majoran** (*majóránna*) má močen diš i žmaj, nüca se v kühaji i tüdi za vrástvo.

10. **Šafran** (*a sáfrány*) zhája z jüžni držél, pri nas se tüdi pova. Nücajo ga za dišavo, za vrástvo i za fárbo.

11. **Erdéči prpeo** (*a paprika*) má več centimeterov velke, podugnate jagode, štere so erdéče fárbe, gda se posühšijo. Posüšen se zmele i tak ga nücejo.

12. **Kumin** (*a kömény*) rasté povsédi po trávníkaj i pášnikaj, tüdi ga sejajo. Semen je močno dišavno i záto se nüca pri krühi, siri, kislom zelji. Z semena tüdi oli rédijo.

13. **Pelin** (*az üröm*) má poseben močen diš i jáko britki žmaj. Za večféle se nüca.

14. **Zláti grmiček** (*az ezerjófű*) rasté po sunčnati trávníki i pašniki, má našpičeno stéblo, na konci erdéče cvetje.

II. T a o.

T ü j i n s k i n á r a s i.

Vnogo táksi nüclivi náراسi sojo, štere je po vremeni mogočno bilo prinas podnébiti, eden velki tao nárasov pa samo v ti vroči kraji rastéjo. Táksi je:

1. **Zelen pamut** (*a gyapot növény*), šteri se pova v Arábiji, v Peržiji i v zgodnoj Indiji, gde je domá, pa tüdi v jüžnoj Europi. Má velko blede-žuto cvetje i kapice oreha velkoče, v šteri je vnogo semena, štero je v belo vuno ovito. Gda se sád dozori, počijo glávica i pamuk se pokáže.

2. **Cukrov trst** (*a czukornád*) povajo po vsej vroči držélaj, z šteroga cukr rédijo.

3. **Kávovec** (*a kávéfa*) rasté návadno po zgodnoj vročoj Afriki, zdaj se že pova v Arábiji i v Indiji. Kávovec je vedno zeléno drevo, má črešnjaste jagode, štere so najprvle zeléne, potom sveklo-erdéče i po dozorenji čarno-erdéče. V tej jagodaj so potom znána káвина zrna.

4. **Teja** (*a teafa*) je domá na Kitanjskom i v Japáni. Listje je vednom zeléno, cvetje je belo. Pitvina, teja, se narédi, ka se na list poleva vrela voda, z cukrom se pa po

sladki; vnogi tejo z mlekom, ali z rumom pijéjo. V zimi je zdrava pitvina v čási.

5. **Kánfrno drevo** (*a kámforfa*) je domá na Kitanjskom i v Japáni. Z korenja i penja se kanfor kúha.

6. **Cimetovo drevo** (*a fahejfa*) rasté v zgodnoj Indiji z vednom-zelénim listjom, njéna notrešnja skorja dá dišéči cimet.

7. **Klincovo drevo** (*a szegfűborsfa*) rasté v Jamaiki. Má vednom-zeléno listje i je tak visiko, kak naša črešnja. Posušene glavice njegovoga cvetja so znáni dišéči klinci.

8. **Kínovo drevo** (*az orvosi kinafa*) je domá v jüznoj Ameriki. Ž njénoga skorja se naprávi práh, šteri se kak vrástvo proti tréšliki nüca.

9. **Olijovo drevo** (*az olajfa*) je podobno našim vrbam. Má ledri podoben list i čarno-zeléni sád, z šteroga se spreša tak imenüvan laški oli, šteri se nüca za jed i za posvet.

10. **Laškoga oreha drevo** (*a szerecsendiófa*) rasté na otoki Molukki. Toga sád je laški ori, šteri se nüca za záčímbo.

11. **Figovo drevo** (*a fügefafa*) dá mesnati i grúški podobén sád, šteri má v méši vnogo zrníc i šteri se sprešani v štacunaj odáva.

12. **Citronovo drevo** (*a citromfa*) má vednom-zeléne lederne liste i žuti jajčasti sád z ledernov kožov, pod šterim je mehko vlagmato meso.

13. **Pomarančovo drevo** (*a narancsfa*), dá okrogli, sladki sád.

14. **Palme** (*a pálmafa*) rastéjo samo po vroči držélaj. To so drevji podobni nárasí z ednim stéblom, šteri visiko ségne i má gosti vreh, z velikim, pérnatim listjom. Za lidi one držéle so za velki nüc. **Dateljnova pálma** (*a datolya*) dá znáne datelje; **kokosova pálma** (*a kókuszpálma*) dá kokosove orehe, šteri so tak velki, kak človeča gláva i májo sladko mleko; **voskova pálma** (*a viaszpálma*) dá vosk, **vina pálma** (*a borpálma*) dá vino, **mele pálma** (*a lisztpálma*) dá melo, **olijova pálma** (*az olajpálma*) dá oli i niš-

tere pálme májo tak velko listje, ka se za strehe i šatore nücajo.

15. **Krühovo drevo** (*a kenyérfa*) je domá na Ceylon otoki. Má okrogli sád, šteri gda se spečé, je podoben k našemi krühi.

16. **Izlandijski lišáj** (*az izlandi zuzmó*) rasté v Islandiji i posevernoj Europi, pa tüdi pri nas na visiki goraj i se za prsni beteg küha.

III. Glávni tao.

Kopalinje.

1. Rázum i razdeljenje kopalin.

Potrebno je, ka se navčimo poznati tla, po šterom hodimo i šteri dá hráno našemi nárasi. Ono kopalinje, od šteri mo gučali, se na pét tálov razdelijo, kakti: zemla, kaménje, soli, gorljivo kopalinje i kovine.

2. Od zemlé.

Kamakoli glédamo v naturi, vidimo, ka jeste vnohoféle zemlé. Ta imenitnejša zemla je:

1. **Ilojna zemla** (*az agyagföld*). Jeste **lončárska ilojca** (*a fazekas agyag*) z štere se piskri redijo; **pipna ilojca** (*a pipa agyag*), z štere se rédijo pipe; **porcelánova ilojca** (*a porcelán agyag*), z štere se lepa bela posoda dela; **pečátna zemla** (*a pecsétföld*), štera se za pečátnjeke i za rejenje törski pip nüca; **škerlo** (*az agyagpala*) se za pokrivanje hiž i za šolske táble nüca za račúnanje; **erdéča i čarna kreida** (*a vörös és fekete kréta*); **süknjarska zemla** (*a kallóföld*), štera je žajfasta i se za čistejnje süknje nüca.

2. **Vapnena zemla** (*a mészföld*). Esi se slišijo: návadni vápneni kamen (*a közönséges mészkő*), **kreida** (*a kréta*), **gips** (*a gipsz*), **alabaster** (*alabástrom*), **marmor** (*a márvány*),

morska pena (*a tajték*) je jáko lehka, od toga njéno imé. Ž njé se delajo pipe.

Sojo tüdi vode, v šteri je vápno raztopleno. Pri káplanji v votlinaj se pá séde i obtrdi i dela **kaplanik** (*a csepőkő*) razločne podobe.

3. Kaménje.

Med kaménji je **diamant** (*a gyémánt*) najimenitnejši i najdragši. To je med vsemi najbole trdi kamen, záto z drugim nej, samo ga s svojim prahom mogočno brüsiti; či je na küklé obrüšeni, te je **briliant** (*a briliánt*). Diamant se v ognji razkadi.

Med drágom kaménji so ti imenitnejši: **erdéči rubin** (*rubin*), **moder safir** (*a kék zafír*), **zeléni smaragd** (*a zöld smaragd*), **violčasti ametist** (*a violaszínű ametiszt*), **opal** nájmre mlečne fárbe. Vnašoj domovini se lepi opál nájde. Menje vreden je **erdéči granát** (*granát*) najlepši se na Českom nájde. **Karneol** (*karneol*), s toga prstane, gombe rédijo.

Zvön drági kamlov ešče sojo **krešelni kamen** (*a kö-zönséges kova vagy tűzkő*). **Gránit** (*a gránit*) je trdi kamen i se za mlinske kamle nüca.

4. S o l i.

1. **Kühinjska** (*a konyhasó*) ali **kamena sol** se na Vogrskom v velkoj vnožini nájde. Sojo celi brgovje z solá, v več mesti je pa v vodi raztoplena. Imenitno solišče je v Velički na Gališkom, štera dá na leto okoli eden milijon kilogram soli. Z vodé morja se tüdi dosta soli s küha i prnesé v trstvo. Sol nam je potrebna pri jestvini, pri sranjávi mesa i našim domáčim stvárim je tüdi nücliva.

2. **Soliter** (*a salétrom*) se nájde povsédi, gde se gnili, živalski ostanki mešajo vküp z zemlov, vápnom. Nüca se za napravlanje prabhü strlája.

3. **Bilolen** (*a timsó*) se nüca v fárbariji, pri obdelanji ledra i papéra i tüdi kak zdravilo.

4. **Soda** (*a sziksó vagy szoda*) má oster lügasti žmaj nüca se z a pitvino.

5. **Britka sol** (*keserűsóló*) je jáko britkoga žmaja i se dobiva v tak zváni britki vodaj.

Esi se sliši **gálic** (*gálicz*) **vitriol**.

5. Gorljivo kopalinje.

Eto kopalinje gori v ognji i má posebni diž. Ti imenitnejši so eti.

1. **Zemle-vogelje** (*a kőszén*). V našoj domovini se v več mesti najde. Zemle-vogelje je pod zemlo pridajoči logov. Jáko se nüca na železnoj cesti, v fabrikaj i v várašaj za kührjenje.

2. **Kameni-oli** (*a földi olaj*) je rada gorljiva tekočina, štera z zemlé ali z pečin ztečé. Najčistejši kameni-oli je **nafta** (*nafta*), te naj imenitnejši se v Kaukazuši najde. Prosti kameni oli ali petrolej se za posvet nüca.

3. **Žveplo** (*a kén*). To je sveklo-žute fárbe, gori splávim, zadušljivim pleménom. Nüca se za žveplenke, za belenje plátna. Pri nas se žvepla dosta najde.

4. **Jantar** (*a borostyán*). Má žuto fárbo. Nüca se za špice na pipaj. Jantar inda velki kinč bio.

6. K o v i n e.

Na reci se najdo včistom stáliščí, največ so z drugimi kopalinami zmešane.

1. **Zláto** (*az arany*). Najdragša kovina. Tak jáko se dá raztégnoti, ka z ednim razkovánim zlátom bi se mogo konj z jezdecom pokriti. Za volo mékote se s trdejšimi kovinami, srebrom i s kufrom, mejša. Največ zláta se najde v Ameriki, i tüdi pri nas.

2: **Platina** (*az éreny vagy platina*) je na vrednost gledoč med zlátom i srebrom. Je skoro najtrdeše telo naše zemlé. Má sive fárbo. Na gléd je nej lepa. Teško se raztopi. Z platine na Ruskom peneze kovéjo. Najde se v Siberiji.

3. **Srebro** (*az ezüst*). Čisto srebro je najbole bela kovina. Pri obdelanji se s kufrom mejša. V našoj domovini se dosta srebra kopa.

5. **Kufer** (*a réz*) je erdečkaste fárbe, je jáko trdi, raztézén. Nüca se za kühinsko posodo, kotle i peneze. Esi se sliši, **bronz** (*bronz*), **tompak** (*tompak*), **pakovina** (*pakfon*).

5. **Železo** (*a vas*). Eta kovina je najrazšerjinejša i najnüclivejša. Z železa se vsefelé škér rédi. Či se železo večkrat s hici i na hitroma razsladi, te se jáko otrdi i se za **ocel** (*aczel*) imenüje.

6. **Olov** (*az ólom*) je sive fárbe, mehki, raztézén. Za vñogoféle se nüca. Z levajo z olovi krugle za soldačke pükše, špriji i več drügo. K olovi je spodoben **cin** (*horgany, vagy czin*) nüca se za vñogoféle.

7. **Cink** (*czink*) je višnjavo beli i se dá v plej i drot vlejšti.

8. **Živo srebro** (*a higany*). Pri návadnoj toploči je tekoče, belo kak cin, močno svetlo, zmrzne pri 40 stopñjaj Reameur mraza i se dá kovati. Živo srebro človeka zdrávji škodljivo. Nüca se za topločómero i za tlakómero. Živo srebro se na Vogrskom tüdi nájde.

K Á Z A L O.

OVOD. 3

I. Glávni tao.

Stvári. (Állatország.) 5

1. Rázum i razdeljenje stvári.

I. Šereg.

Hrbetnični. (A gerinczes állatok.) 5

I. RAZDELEK.

1. Rázum i razdeljenje cecávcí stvári.

- I. Četverokei. (A négykezüek.) 6
- II. Rokokrilci (A kézzsármynak.) 7
- III. Zgrablivci. (A ragadozók.) 7
- IV. Glodari. (Az őrlők.) 12
- V. Brezzobci. (A foghijasok.) 13
- VI. Turbari. (Az erszényesek.) 13
- VII. Kopitari. (Az egypatások.) 14
- VIII. Preživari. (A kérődzők.) 15
- IX. Pajžlari. (A több patások.) 19
- X. Tuleni. (A fókák.) 20
- XI. Kitovi. (A cetek.) 21

II. RAZDELEK.

- Ftiči.** (A madarak.) 22
1. Poprek od ftičov. (A madarokról általában.) 22
 2. Krotki ftiči. (A szelid madarak.) 23
 3. Divji ftiči (A vad madarak.) 25

III. RAZDELEK.

Dváživotnici. (A hüllők.) 28

IV. RAZDELEK.

Ribe. (A halak.) 30

II. Šereg.

Brezhrbetnici, ali brezčotnici. (A gerincztelen, vagy csont nélküli állatok.)

1. Rožči. (A rovarok.) 32
2. Metüli. (A lepkék.) 33

3. Konjiči. (A sáskák.)	35
4. Včele. (A méhek.)	35
5. Ose. (A darázsok.)	36
6. Mravlé. (A hangyák.)	37
7. Mühe. (A legyek.)	37
8. Mrežokrilci. (A szitárok.)	37
9. Raki. (A rákok.)	38
10. Pavuki. (A pókok.)	39
11. Črvi (A férgek.)	39
12. Mekošči. (A puhányók.)	40

II. Glávni tao.

Nárástvo. (A növényország.)	41
-----------------------------	----

1. Rázum i razdeljenje nárástva.

I. T a o.

Domáči nárási. (Hazai növények.)

1. Razdeljenje nárási domovine. (A hazai növények föl- osztása.)	41
2. Nárási silja. (Gabona neműek.)	41
3. Nárási ograda i vérstva. (Kerti és gazdasági növények.)	42
4. Nárási lepševanja. (Disznőnövények.)	44
5. Sadoveno drevje. (Gyümölcsfák.)	45
6. Divje drevje. (A vadfák.)	46
7. Grmovje. (A cserjék.)	47
8. Čemérnati nárási. (A mérges növények.)	47
9. Nárási vračenja. (A gyógynövények.)	50

II. T a o.

Tüjinski nárási. (Külföldi növények.)	51
---------------------------------------	----

III. Glávni tao.

Kopalinje. (Az ásványország.)

1. Rázum i razdeljenje kopalin. (Az ásványország fogalma és fölosztása.)	53
2. Od zemlé. (A földekről.)	53
3. Kaménje. (A kövek.)	54
4. Soli. (A sók.)	54
5. Gorljivo kopalinje. (Az égő ásványok.)	55
6. Kovine. (Az érczek.)	55

COBISS :042:00

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000428412

25.

